

Элдияр Элчибек – 1990-жылы 3-июнда Ысык-Кол областынын Тон районуна караштуу Кара-Талаа айылында туулган. Аталган айылдагы Болот Алаков атындагы кыргыз орто мектебин 2008-жылы бутургон. Учурда Ж.Баласагын атындагы КУУнун экология факультетинин студенти.

«Падышанын акылы»

... Кылыч мизинен кан тамган жоокерчилик заман... Ала белди ашып, түздүк талаага беттеген канаттуу чегиртекелердей түмөн аскер ийрилип-чубалып жай гана жылып келатат. Тээ алыска алсыз күнгө жаркылдаган соотор, найза, калкан көзгө даана урунат. Саргайган күздүн сапырылган чаңы туяктардын аягынан көккө самсып, боз талааны ого бетер бозортот. Жал куйругу чубалган тулпар аттар соорусунан салаалаган тер агызып, чаалыгып-чарчабай жоокерлердин демдүү канаттары болуп эки күндөн бери жолдо...

Түпөктүү найзаны карга илип, ай балтаны такымга кысып бул жоокерчилик көчтүн башында Молдосан баатыр аттын үстүндө сүлкүлдөп баратат. Анын кулач жеткис кең далысы, жайык төшүнө темир соот батпай, айрылып кетчүдөй болгон олбурлуу денеси тээ алыска баатырдын карааны айра танылаар эле. Калбыйган эрдинин үстүнө билинээр-билинбес кыл мурут чыгып, жүрөгүндө өртү бар, али жалындап турган курагы.

Тээ алдыда кокту-колотко бөлүнгөн бөксө тоолор, какыраган камыштуу адырлар жатат. Ошол бөксө тоолор, адырлар үстүндө асман жайнап канат каккан жорулар каратаан.

Бөксө тоонун ойдуңунда түнөп жаткан айыл боз ала чаңга көмүлүп, өрттөнгөн боз үйлөрдүн кара түтүнү тээ көккө созулуп жатты. Кырга кыркасынан чыга келген түмөн кол көргөн көздөрүнө ишенбей дал болду. Булардын таң калганынын жөнү бар. Же эмне жоо чапкан айылды көрбөй жүрүшүптүрбү? Бир кылым бою касиети күчтүү үч карыя кыргызга бийлик кылып турганында ич-ара чыр-чатак болбосо, түбүң түшкүр мындай жоолашуулар түк болгон эмес, бир айыл кырылып калганына айраң таң болуп жатышпайбы. Үч олуянын сыйкыры мокоп калганын коңшу Кытай империясы күн мурун эле билишкен тура...

Молдосан өзүнүн кырк жоокерин алып, калган жоокерди кырга таштады да айылды беттеп жөнөдү. Кырда калган түмөн колду Молдосандын оң колу Алсейит баатыр баштап калды. Анын сербейген сакалын ак аралап, бетине бырыштар азма-аз чиеленишип, каарылыкка бой уруп калган.

Айыл ичи тарпы чыккан малдай боз ала чаң. Боз үйдүн кээси түбү менен күйүп, кээси жарым-жартылай кара көө болуп кыйшайып жыгылган. Айланада кырылган эл. Үйүлгөн өлүк. Жарыктык жорулар өлүктөрдүн үстүнө үйүлө конуп өздөрүнчө тойлоп жаткандай. Терebel, найза, кылыч учу менен сайылып, кандын гана жыты жыттанат.

Ат оозун жыйбай, айылга куйундап келген Молдосан өңүнөн кетип, алдастап барып жерге ыргып түштү. Ууктары сынып кыйшайган боз үйдүн босого тушунда каарыган кемпир ооз-мурдунан кан агызып кыңкыстап жатат. Аны көргөн Молдосан учуп тийип, кучактап чөгөлөй отурду да:

- Кагылайын энеке! Тирүүсүңбү? Көзүңдү ашчы – деп жанүрөп, көзүнөн мончок жаш агызып жиберди. Бери жакта ат үстүндө отурган кырк жоокердин арасында күбүр-шыбыр:

- Өз энеси кыйналгансып, эмне мынча боор тартат? Деле көк жал баатыр деген сайын өпкөдөн калбай калды го.

- Оозуңа карап сүйлө. Молдосанга бүтүн кыргыз эли өз энесиндей. Сен энең үчүн кандай күйүп бышсаң, Молдосан баатыр эл үчүн так ошондой күйүп бышат.

- Чү-үш. Оо атандын оозун... - деп берки эки жоокердин күбүрөшкөнүн уккан карт жоокер атынан обдулуп койду.

Карыган кемпир диртилдеп жатып кара так болуп катыган кареги көктү сүзүп оо дүйнөгө узай берди. Молдосан анын көздөрүн жумдуруп, жерге абайлата жаткырды да, чөгөлөп отурган калыбында чекеси менен жер сүздү:

- Оо шорду башым! Мен тирүү жүрбөй калайын. Кечир мени элим! Кечир уулунду!.. Эртерээк келгенимде силер үчүн кашык каным калса да мындай кыргындан алыс кылбайт белем... – деп өпкөсүн кагып бүлкүлдөп, артында турган кырк жоокерине угузбоо аракетинде ичинен сыздап барып муштуму менен жерди оё, оё согуп алды. Бир аз ушинткен соң, салбырап өйдө туруп, боюн түзөдү да, башын өйдө кылды.

Маңдайдагы тоо кырынан салкын жел кубалашып келип анда- мында «шуу» этип бетке чаап өтөт. Ошол жел келген маңдайдагы тоо кырын кысып жаткансыган сур асмандын алдына калдайган караан чыкты. Атчан караан жортуулга чыккан жоокерлердин башчысы өңдөнөт. Ал жалгыз көпкө турган жок. Бир маалда анын эки канаты каратаан кумурскага толгонсуп, түмөндөгөн кытай жоокери тоо кыркасын тегиз басып, шуурудай тизилишти. Ортодогу калдайган караан кытай аскер башчысы Шин. Ал азыр кырып салган кыргыздын бир айыл элине моокуму канбай, жүрүш багытын дагы күчөтүүгө камданып турган. Эки тарабындагы эки канат түгөнбөгөн түмөн аскер көзүнүн агы менен айланышып, дем албай анын гана кабак башын карап тургансыйт. Калың аскер мыкты даярланып, мыкты куралданган. Бул кейпи менен Кыргыздын азыркы түмөн колу эмес бүтүндөй дүйнөнүн төрт тарабынан аскер куралып келсе да түгөнбөгөн Кытай аскери кебелчү түрү жок.

Шиндин жанында асабасын желбиретип турган караан жанына бир жоокер алып айылды көздөй чаап калды. Аларды көргөн Молдосан атына дароо секирип минди да, эки караандын жолун торой чыкты.

Бою пас, көзү жүлжүк келген жоокер асабасын сол колго кармап, - Улуу урматтуу кол башчыбыз Шин силер үчүн айкөлдүк кылып жатат. Эгерде бизге кошулсаңар, башыңар ийиниңерде калып, жаныңар тирүү болот. Болбосо ушул жерде тыптыйпыл бөөдө кырыласыңар – деп сөмөйүн өйдө көтөрө, кашка тишин ырсайтты эле, шилип өткөн кылычтын мизинен кокосу эки жака алжайды да, кызыл ала кан атып, аттын мойнун кучактай жыгылды. Ал аттын жалынан тутам мыкчый кармап оогуча, Молдосандын кылычы артында турган кытай жоокердин башын ала чапты.

Молдосандын көз ачып жумгуча экөөнү эки жака сулатканын көргөн тигил кытай колу өздөрүнчө дал болду.

Берки кырда кытайларга карама-каршы турган Алсейит кылычын кынынан сууруп чабуулга өтүүгө жулкунду эле, Молдосандын сол колу Болотбек баатыр ийинден тартып токтотту.

- Сен эмне өлгүң келип жатабы? Ойлонсоң... Тигилердин жер жайнаган колун карачы. Биз алардын алдында бир ууч колбуз. Заматта эле баарыбызды тыптыйпыл кылбайбы – деп ар бир сөзүн салмактанта сүйлөдү. Кылычын кынына кайра салган Алсейит Болотбекти таңыркап карады.

- Айтканың тура. Бирок Молдосан согушууга жол чаап салдыго.

- Ой Молдосан... Молдосан, Молдосан эле дейсиңер. Ой ошол балапан баатыр барда экөөбүздүн атыбыз аталып, эрдигибиз айтылып жатабы. Качан болбосун Молдосандын даңкы даңкталып жүрөт го. Же калппы? Болбосо андан кыйла улуу аксакал өзүң турганда бул жортуулдун башчысы өзүң болот элең го – деп Болотбек жан дилинен берилип сүйлөп Алсейитти тегерете атын бастырды. Алсейит эмне деп айтаар сөз таппай, башы жерге киргенин көрүп:

- Эй, сага айткан кайран сөз. Чу-чу! – деп атына камчы уруп жулкунтту эле, Алсейит бир корс этти.

- Болуптур. Айтканыңа көнөйүн- деп аттын башын бура берээринде жалгыз баласы Абакир баатыр аны теше карап турганын көрүп тык токтоду. Ата, баланын көз карашы мынчалык чоочун болгон эмес.

- Жоро-жолдошторунду эч качан жоого таштаба дечү элең го. Бул эмнең? – деп жаак этин түйүлтө тиштенди Абакир.

- Тарт тилиңди иттин баласы! – Болотбек атына камчы салып жоокерлердин арасынан жулунуп келди.

- Сен өзүңдү бил. Менин балам иттин баласы эмес! – деп Алсейит Болотбектин сөзүнө кесе жооп кылды да, баласынын мүнөзүн мыкты билген болуп, аны алдоо жолуна өттү. Себеби, азыр атасынын ачууланганы баласынын кызып турган канын ого бетер күчөтүп алмак.

- Алда балам ай! Дале баласыңда. Дале эч нерсеге түшүнө элексиң!- деп сөзүнүн аягына чыга электе шарт ооздон жулуп, көктөн алып жерге чапты.

- Болуптур мен эч нерсеге түшүнбөгөн акмакмын. А бирок коркок болбогонума сыймыктанам! – деп ысмыска келбей, жал куйругу чубалган тулпарына камчы салып, чымын-куюн болуп айылды көздөй чаап жөнөдү. Оозунан алдыргандай болуп, айланасы тумандап Алсейит нес болуп катты. Ушунча жашка чейин Кудай ага жалгыз бала берсе, аны да каратып туруп

колдон алдырып, бүткүл жан дүйнөсү өрттөнүп, өксүп турса да сөзүн артка алган жок. Түмөн колду алып салбырап кетип баратты...

Карга илген түпөктүү найзасын Молдосан колго эптүү кармап, алдындагы тообурчак тукумундагы тулпардын ооздугун коё берип, бет маңдай жоону беттеп жөнөдү. Тулпардын туяктары жерге тийбей абаны чапчып бараткансыйт. Ошентсе да туяктардын аягынан боз топурак көккө самсып, чаң уюлгуду. Кытайларга бута атым калган да, ыргытылган найза аба жарып келип Шиндин оң тарабында турган кааранды атынан «топ» этип учуруп түшүрдү. Кызымтал тарткан жүзү заматта бозоро түшкөн Шин колун жаңсап миң аскерин чабуулга жөнөттү. Аттын башын бура тартып кырк жоокерине чаап калган Молдосан, тиги тоо кырындагы түмөн кол көздөн кайым болуп, житип кетишкенин көрдү.

- Коркоктор! Артын карабай качышкан экен ээ?..- деп мыйыгынан бүлкүлдөп, башын чайкап тим болду. Анын мындай көрүнүшү же тигилерди шылдыңдап, же ачууланганы эле.

- Баатырларым, эгер билсеңер жору болуп миң жыл жашаганча, бүркүт болуп бир жыл жашаган жакшы! – деп аттын башын жоо тарапка буруп, кылычын кынынан суурду. – Кана баатырларым, чыныгы баатырлыгыбызды көрсөтөлү. Алга! – деп тоо жаңырта кыйкырды да, аттын оозун коё берип, чымын-куюн салды. Артынан кырк жоокер Молдосандын эр жүрөк демине таянышып, аны арка-бел тутуп чабуулга өтүштү. Эки тараптуу кол октой зымырап барып, кагылышып, тирешип эле калышты.

Оң колуна устарадай курч кылыч, сол колуна салмактуу ай балтаны кармаган Молдосан жан койчубу. Өтө эле курч кылычы тийген жерден жан чыгарып, кан чачыратып турду. Салмагы сайдын ташындай болгон ай балтага урунган баштар денесинен алыс ыргып, топтой томолонду. Абакир баатыр зулпукордой кылычын кош колдоп кармап, баардык күчүн салып каршылаш жоону ажалынан мурда оо дүйнөгө жеткирип жатты. Кырчылдашкан кылычтар, сунулган найзанын кылда учу кызыл ала кан болуп, кур дегенде ондон адамдын өмүрүн алган себепчи ажал болду.

Ортодон кан төгүлүп, кырчындай өмүр бөөдө өлүп жатканында Шин каралжын мурутунун алдынан текебер жылмайып, бир «былк» этпей, артындагы элү түмөн колуна маачыркап, кебелбей турат. Бирок, бала батыр Молдосандын эрдиги аны бир эсе чочулатса, бир эсе суктандырды. Бир ууч аскер менен опол тоодой кылкылдаган калың аскерге батынып согушуу бул өзүнчө эле чоң эрдик эмеспи!

Молдосанды кармап, калганын кырып салуу буйругун берип, түмөн колду чабуулга жөнөттү.

Салгылашуу узакка барчуудай болуп, Молдосандар оңой -олтоң жеңилчүдөй эмес. Бирок, кырк жоокеринин он беш жоокери: бири жерге кан чийип атка сүйрөлүп, бири төшүнө маталган найзаны кош колдоп кармап карышып, диртилдеп жан бералбай чалкасынан жатат. Ай балтанын катуу соккусуна кабылган Абакир топтой томолонуп башы өзүнчө, калган мүчөсү көмкөрөсүнөн түшкөн.

Тээ алыстарга, кокту-колотту бойлогон айылдарга кылычын кырчылдатып, аттын кишенегени, адамдардын ачуу айкырыгы угулуп турду. Көпчүлүктүн үстөмдүгү орноп, душмандын түмөн колу Молдосандарды кынтыксыз курчады. Бирок, бала баатыр Молдосан али да баатырлыгынан тайган жок. Баариби өлөөрүн боолгодубу, айтор башындагы темир туулганы чечип ыргытып, колуна кийген карыпчы жең каптарын жерге таштап, айдар чачын сылап өттү да, устарадай курч кылычын кош колдоп кармап, чындап кирди көрүнөт. Кылычын күүгө салып нарыдан бери шилтеп, алдынан чыкканын соо койгон жок. Молдосандын жанындагы жыйырма баатыр канчалык баатырлык кылбысын көптүгүнө салган кытай жоокерлеринен ажал таап биринин артынан бири сулады. Бир гана бала баатыр Молдосан түйүлдүктөй түйүлүп, курчоодо калган жолборстой тегерегине атырылып кирди.

Күндүн көзү кызаргандан кызарып батыш тарапка бой таштап, акырын чөгүп баратат. Эртеден бери жаны жай албаган Молдосан кубаты кетип, күчтөн тайыды белем, капталдан нукуган найза аны аты менен кошо оодарып түшүрдү да, кокус жаза тайган жолборсту бир үйүр карышкыр баса калып буту-колун чидерлеп таңып салышты...

...Үч Олуя... Көк шибер төшөлгөн кең төрдүн жакасына кыркалай конгон ак боз үйлөр. Айыл аралап ак боз киргилт туман илең-салаң жылжып, кең төрдүн аяк башына чубалжып жатат. Жайы-кышы бул төрдөн жылжыган туман кетпей уюп гана туруп алгандыктан бул жер тумандуу төр деп аталат.

Боз үйлөрдүн биринде ак сакалы чубалган, үч олуя түндүктү жарым-жартылай жаптырып, туурдукту түрдүрүп кызуу кептин үстүндө отурушат. Бул жердеги сырдуу туман ушул үч карыя менен байланышы бардай өзгөчө ушул боз үйгө коюлап, жылжып такыр кетпейт.

Төрдөгү аю талпакта куш жаздыкты чыканактай отурган Асанаалы карыя оң колу менен сакалын сылып, тээ эшиктеги кою тумандан мойнун созуп көк тиреген аска-тоого көз чаптырып, теше тиктейт.

- Темирханды акылы бар, мыкты жигит деп жүрсө, мунун кылганын көр. Ой жанагы мурунку падышалар бизге өйдө карап сүйлөмөксүн жолубузду кесе өтчү эмес эле, бул кайдан чыккан – деп Асанаалы олуя ачууланып, кабагын чытты. Оң капталда малдош токунуп отурган Жунушаалы олуя камчысын бүктөй кармап өтүгүн саал чапкылап койду да:

- Үчөөбүздүн сыйкырыбыз алсырап калганын билип калган го? Болуптур Кытайлар даанышман олуяларынан угуп, эми бизге жортул жасай башташты. А бирок Темирхан кимден укту? Менимче жанындагы куу түлкү кеңешчиси Ысман карыя бир жытты шекшип калган көрүнөт. Болбосо үчөөбүздүн сыйкырыбыз алсырап калганын үчөөбүздөн башка жан билбейт эмеспи? – деп Асанаалыга анан бет маңдай отурган Сагалы олуяга суроолу карады.

- Үчөөбүздүн сыйкырыбыз болгон болбогону менен бул түбүн түшкүр бийлик табиятында ушундай жаралган го. Болбосо үчөөбүз журт атасы болуп токсон жылдан бери токсон падышаны алмаштырдык жок дегенде бирөө суурулуп чыгаар эле да. Карапайым кезинде суудан тунук, абадан таза болушат да, бийликке келгенде караманча өзгөрүшөт. Мына эми акыры барып

сыйкырыбыздын алы кетип, Темирханга сөзүбүз өтпөй калыптыр. Аз күндө үчөөбүздү соройтуп дарга асат же башыбызды алып тынат.

- Туура айтат. Тезирээк Темирханды тактыдан кулатпасак бул баладан бирди көрөбүз – деп Жунушаалы олуя сөөмөйүн көтөрө сүйлөдү.

- Эгер билсеңер кеп үчөөбүздүн ажалыбызда эмес. Жаман айтпай жакшы жок, эртеби кечпи баары бир Темирхансыз деле бара турчу жайыбыз бар. Ансыз деле жашыбыз жүз элүүнү чапчып калды. Өлөөр саатыбыз жакындап калса керек. Билсеңер мен ажалдан коркпойм. Коркконум элге айкөл падыша алып келалбай өтүп кетишибизде. Ким билет, чынында эле бийликтин табияты ушундайдыр, бирок менде бир акыл бар – деп Асанаалы босого тушту шектүү карап, сырта адамдар жок экенине көз чаптырып, молдош токунуп отурду да, манжаларын жазып кош алаканын кош тизесине койду.

- «Сыйкыр» менен падышаны түздөй албаганыбызга толук көзүбүз жетти. Эми бир гана жол калды. Ал падышанын өзүн акылдуу кылып өстүрүү. Тагыраак айтканда бир топ жетим балдарды Аалым олуянын «Акылдуулук» мектебине жети жашынан берели. Качан гана алар бой жетип он жети, он сегиз жашка толуккан да арасынан суурулуп чыкканын тандап, Темирхандын ордуна падыша шайлайлы. Ага чейин Темирхан өз бийлигин жүргүзө берсин. Эртеби-кечпи анын да батаар күнү бар.

- Ой бул акылың туура –деп Жунушаалы жаңыдан сөзүн баштаганда тыштан Асанаалынын аталаш бир тууган иниси Карабек карыя көөкөргө кымыз алып боз үйгө шаша кирди. Отургандар кокусунан кирип келген Карабектен чочуркап барып оңолушту. Ортодогу сөздү эч ким укпоого тийиш эле да. Бирок укпагандыр...

Карабектин токолу кымызды мыкты ачытат. Калп айткан менен болобу келген-кеткен конок тамшана ичишет да, айылына мактап айтып өзүнчө эле узун дастан, жомок кылып жиберешет. Бул үч Олуя да Карабектин кымызынан башка кымызды жактыра беришпейт. Жанаарак ошон үчүн чабарман жиберешкен. Карабектин ичине ит өлүп, агасы Аснаалынын журт аталыгын көрөалбай жүргөнүн булар кайдан билсин...

- Гүлсүн кымызың ачыдыбы? – деп төрдө жамбаштап жаткан Карабек эшиктен кирип келген токолуна кайрылып калды.

- Ачып калды бийим.

- Түш ченде тигил үч чалга алып барып берейин. Суусап калышкан го, таң атпай чабарман жиберешиптир. Суусундарын айда кандырайын – деп жүлжүйгөн көздөрүн кызартып куду куу түлкүдөй калп күлдү эле, анысын жактырбаган Гүлсүн жер тиктеп,

- Антип сүйлөбөнүзчү. Үч Олуя билип коюп жүрбөсүн – деп айтып келатып байынын кабагы чытыла түшкөнүн көрүп, акырын бурулуп тышка чыгып кетти. Ал босогону аттай бергенинде Карабектин Садык аттуу жигити үйгө кирип келди.

- Оо шумкарым келдиңби? Мен айтканды унутпасаң керек – деп Карабек жүзү жайнай барпалаңдайт.

- Алып келдим бийим.

- А жарайсың. Эми тигил көөкөрдөгү кымызга кошуп, аралаштыр.

- Бийим муну эмне кыласыз? –деп ичинде кири жок Садык ууну кымызга куюп аралаштырып кирди. «Даарычылыгы бар го» деп ойлогон ичинде.

- Эмне кылмак элем. Атпай журтка сыйкыры, акылы менен баркталып жүргөн агамды өлтүрөйүн деген эле ой. Ал эмне менден артык болушу керекпи. Ушуну угары менен «сес» этип чочуган Садык Карабекти таңыркай карады. Оозу араандай ачылган.

- Коюңуз бийим. Үч көсөм экөөбүздү шал кылып салбайбы. Учурунда түмөндөгөн жоону тегизинен шал кылып салган Асаналы бизди чымын ордуна да көрбөйт.

- Оо-к келесоо! Алардын сыйкыры жоголгону качан?

- Чын элеби?

- Угалексинби? Хан ордого бир барып келчи. Ал жердеги адамдар үч карыя жөнүндө гана кеп кылып жүрүшөт. Же эмне Кытайлар бекеринен жортуул жасай баштадыбы. Сыдыктын оозу кере ачылды...

Карабек байбичесинен бала көрбөй жүрүп токолун алганда бактысы ачылды. Токолунан бир уул, бир кыз көрдү. Тогуздагы уулу улактай так секирип, оюнга моокуму канбай, чымын-куюн кутурат. Кызы болсо алты жашка эми карап, агасынын артынан калбай ээрчигени ээрчиген. Экөө безилдеп чуркап боз үй ичине кирип келишти. Талашкандары көк чыбык.

- Бул менин атым.

- Жок меники – дешип чурулдашат.

- Койгула балдарым. Талашпагыла – деп Карабек экөөнү эки жагына кыса кучактап жыттарынан искеп, искеп алды. – Кагылайындарым! Чүрпөлөрүм менин! – деп экөөнү эки тизесине отургузуп, эркелете кучактайт...

Мына азыр балдары менен коштошуп, токолун чекесинен өөп алып, мында үч чалдын боз үйүнө келбедиби. Көөкөрдөгү кымызды чоң-чоң кеселерге куюп улуулатып сунду. Өзү деле кымыздан тажаган киши болуп ооз тийбей, алдындагы жиликти шашпай мүлжүп отурат. Алдыртан үч чалга көз кырын салган. Үчөө болсо эч нерседен капарсыз кымыздан кере жутуп, тамшанат. Боз үйдүн артында ууру мышыкча жатып алып баятан бери үчөөнүн кебинин чып-чыргасын кооротпой угуп алган Карабек ичинен жымыңдайт. Кыязы үч чалдын максатына бөгөт коюп отурганына кубангандай.

Асанаалынын баамында негедир Карабек бул жолку келгенинде эрте аттанып, кыр ашып кеткиче шашты. Демейде өз оокатына сагызган дан сак болуп эч жерге таштачу эмес эле, көөкөрүн да унутуп кетиптир. Кыязы аябай шашылган окшойт.

Жолдо баратып ичинен кымыңдаган Карабек:

- Азыр Асанаалынын айылын калың өкүрүк басып, ызы-чуу түшүп калса керек – деп жанындагы чалдыр көз Зайыр аттуу жигитине мыйыгынан күлүп койду.

- Артыбыздан угузууга чабарман жиберишсе кайра барып отурабызбы. Ушул жерден күтпөйлүбү. Айылдан кайра келип не убара дейм да.

- Күтсө күтөлү. Кокус чабарман келсе шам-шум этип бир аз токтодук эле деп коёрбуз. Баарынанда кабар келсе кантип ыйлайм. Көзүмөн калпта болсо жаш чыгып койсо экен деп Карабек көмөкөйүнөн каткырып санын чапты.

Күлкүсү келбесе да аны коштоп чалдыр көз Зайыр мыйыгынан бүлкүлдөп күлүмүш болду. Көк шиберге талпактан калындап салып Карабек жеңишине эрте сүйүнүп керилип эле жатып калды.

Күндүн көзү батыш тоону аралап уясына киргени бир топ болду, бирок дале кабар келе элек. Караңгы кире электе үйгө жөнөш керек эле. Экөө аттарына минишип жолго чыгышты. Жолдо келатып миң түркүн ойдун түнөгүнө түнөп, катуу ойго чөмүлдү.

- Шумдугуң кургур Асанаалы өлбөй калганбы? Жо-ок андай болушу мүмкүн эмес. Анда эмне болду. Же тигил сыйкыры жоголду деген кеп жөн гана ушакпы. Балекет басып сыйкыры жоголгону калп болсо анда менин көрөөр күнүм бүттү...

Аңгыча айылына кирип барыпса, ызы-чуу түшкөн өкүрүк үнү кулагына чагылышып Карабек бир «селт» этип кетти.

- Каран күн. Эмне болуп кетти? Дешип аттарын чаап айылга кирип барышты. Боз үй тушуна келгенде жыйылган элдин арасынан бир карыя чыгып:

- Кагылайын курдашым! Бул дүйнөдө боору бүтүн, телегейи тегиз адам болбойт экен. Каргыш тийип, кимдир бирөө кымызга уу кошуптур. Токолуң Гүлсүн менен эки балаңан айрылып калдык. Карабек ачуу кыйкырып чалкасынан оодарылганда жигиттери жөлөп калышты. Көзү тумандап, өңү купкуу.

Кымызга уу алып келген Садык аттуу жигити Карабек Асанаалыныкына аттанаарда «- мага улуксаат бериңиз, чаар жылкым түндөн бери жоголуп, таптырбай жатат. Алыс узай элегинде издебесем болбостур» - деп айылга калыпкалган. Сол көзү чалдыр Зайыр Садыктын бир топтон бери үйүндө жок экенин билип, андан шекшигендей түрү бар. Карабек да Зайырдын сөзүнө кошулгандай болуп, көпчүлүккө жар салып жиберишти.

А бирок чындыгында Садыктын колунан бул иш келген эмес. Муну Карабек да жакшы билет. Өзүнүн да күнөөсү чыгып калаэлекте Садыкты тымдым кылып кою Карабек үчүн оң жакка чечилгени туру. Кокусунан болгон ишти айыл эли жапырт билишсе гана, ата канат! Карабек куйдурган көөкөрдөгү уу кымызды Гүлсүн балдары менен ичип, ордуна жаңы ачытылган кымыздан куюп койгон. Асанаалыныкына баратканда Карабектин жүрөгү салмактанып бир нерсени сезгендей кадик санап, «жанаа үйгө Гүлсүн балдар менен кирип- чыгып атты эле, Кудай уруп ичип алышкан жокпу» - деп ичинен ойлонуп койгон.

Мындай каргашалуу окуяны уккан Садык куу түлкү Карабектен запкы жээрин билип, ошо күнү эле тоо аралап жашынган...

... Жоомарт ... Калың арча баскан тоонун этегинде көк шибери көйкөлүп, тоюту мол төр жатат. Бул чырайлуу конушту жападан жалгыз Шарше бай ээлик кылып, үйүр-үйүр жылкы, өрүш толгон кою менен жайдыр кыштыр көчпөс болду. Жылкысын жылкычылар, коюн койчулар багып, өзү тайган агытып, куш салып аң улоо менен алек. Үйдө эртели - кеч бүкчүйүп отурган буту шал каарыган атасы, зайыбы жети жашаар баласы менен, жана Жоомарт аттуу жээни бар.

Бекчоро карыянын чачын бубактап ак басып, чүңүрөйгөн көздөрүн, үлбүрөгөн бырыш терисин каарылык мүлжүп, анысы аз келгенсип эки бутунун айынан келин – уулуна жек көрүндү болгон тирүү өлүккө айланды. Ошентсе да байкуш чалдын боорукерлиги жанда жок. Бирок, анын сөзүн короо кайтарган ит да укпайт. Ооба, бул үйдө сөзү да, өзү да чоң Шаршенин катыны Зейнеп. Зейнептин ачуусу келди дегиче, короодогу ит куйругун кысып арабанын алдына кире качат.

Ата-энесинен эрте ажырап Жоомарт Шарше тайкесиникине келгени үч жылдын жүзү болду. Келгени тай жагынан жылуу сөз угуп, жылуу мамиле көргөн жок. Кийим - кечеси салбырап, өңү кер сары. Түнү бою отун ташып уйкудан калган көзү ачышып, кирпичи батташып турат. Мурдунан суу куюлуп, башы деңгирегенинен улам тумоолоп калсам керек деп коюп кудуктан казанга суу ташып бир жаны тына элек. Түнү бою ташыган отуну жетпей калчудай, азырда отунга кетээри турган иш. Тайжеңеси Зейнеп Жоомарттын башын салаңдатып, кудуктан шашпай келатканын көрүп:

- Эй, шүмүрөйгөн шүмшүк. Келээри кечке жоголосуңбу? Өлүгүң көрөйүн, итирейген. Бул бизди курутатко – деп а дегенде ачуу кыйкырып анан аякы сөздөрүн күбүрөнүп алып боз үйгө кирип кетти. Тээ алыстан, андан дагы ылдыйдан өйдөгө суу көтөрүп келгиче жаны чыга жаздаган тайжеңесине жини кашайып, ызаланып ыйлагысы да келди. Бирок, ыйлаган ыйлабаган менен не пайда. Баарибир таянаар тоосу жок да!

- Ай акмак, болбойсуңбу. Ой тезден бас – деп боз үйдөн чыккан Зейнеп Жоомартка кайра асылды. Мына-мына казандарга жетейин деп калганда Шаршенин Улан аттуу шайтандын шапалагындай болгон тентек баласы буту менен чалып, Жоомартты жерге жыгып сала берди. Эки чака суусу асманга көтөрүлүп биринин суу жерге жая төгүлүп, экинчиси боз үйдүн босогосунда турган Зейнептин башына кийилип калды. Бүткүл бою шөлбүрөп суу болгон Зейнеп башынан чаканы алып, чаң болгон киймин күүп туруп келаткан Жоомартка ыргытып жиберди. Чака учуп келип башына таш тийгендей тийип, терисин тиле кан шорголоп чачтарын аралап жиберди. Уландын боору эзилип ичин кармап, ыкшып жатат. Ага күлкү да!

- Өлүгүң көрөйүн селсаяк. Бул эмне кылганың – деп жерде таяк ала коюп Жоомартты туш келди ургулап кирди.

- Ай, кой, тийбе. Ээ келин балама тийбе – деп үйдөн тыштагы окуяны сезип турган таяатасы Жоомартка болушуп, жандалбастап жиберди. Бирок эки буту шал, тирүү өлүккө айланган оорулуу чалдын сөзүн келини укчу беле. Чалдын айткандары боз үйдүн ичинде аркы-терки урунуп калыпкала берди. Түн ичинде баары уктаган соң Бекчоро чал эч жери сынбагай эле деп Жоомарттын көк-ала болгон эттерин кармап көрдү.

- Ырас, сынык жок. Тарсылдаган таяктын үнүнөн буту-колун сындырбагай эле деп аябай коркподумбу. Мен го мен... Мен кор болсом мейли. Ушу сени кордбой эле коюшса – деп келин-уулуна угузбоо аракетинде үнүн басаң чыгарып, кобурап отурду. Жоомарт болсо тил-ооздон калган немедей болуп үн-сөз жок таяатасына жөлөнүп алып, бир жерди теше тиктеп, ойлонот. Бечаранын бул үйдө жападан-жалгыз таянаары таяатасы. Болгондо да эч күчү

жок, эки буту шал, көрүмсүз абышка. Таяакеси Шарше катынын сөзүнөн чыкпаган неме. Аң улоодон келгенде Зейнептин байкуш болуп даттанганы Жоомартты бир сыйра токмок жегени деп билсеңер болот. Жоомартка караганда койчулар бул жерде ойдогудай. Айрым учурда эле кой жоготуп Шаршеден тепки жебесе, Жоомарттай кантип болсун. Же эмне жээн эл болбойт деп эле сабаш керекпи? Жээнди эл кылган таяакеси го!..

Төрөлгөнү атасын бир көрбөй жаралып, кийин оорукчан энесин беш жашында жерге берген. Желкеден алып мыжыган жетимдин заманы кууруп турганда, таянаар тоосу Шарше таяакеси кулдан жаман мамиле кылып, бактысы башына түшкөн оор түйшүк болду.

Күндөр окшошкон коёндой, тиричилик күндө кайталанат. Барган сайын чалдын өңү кетип кунары учуп, арык илбийген сөлөкөткө айлана баштады. Мурда белинен өйдө кыймылга жараса, эми такыр төшөк тартып жатып калды. Же тирилип кетпей, же өлүп тынбай бактырып жаткан Бекчоро чал келин-уулунун эң башкы уруш талашынын себепчиси болду. Өз атасын баса калып дарылоочу баласы кайра кер-мур айтып, каккандан кайра тарттпайт. Кыязы атасынын ажалын күтүп тургандай. Ушундай күндөрдүн биринде Жоомарт отун терип токой аралап келгиче, эзели көчпөгөн Шарше өрүштөгү батпаган малын алып, боз үй, оокат жайын алып кайда бир жакка көчүп кетиптир. Жыртык-тешиги санап жеткиз жылдыздан көп өңү кара, жаман чатырды тигип, жанына бир кичине кара казанды таштап кетишкенин кара. Жоомарт ичинен, « кантседа жээнибиз, өлбөстүн күнүн көрүп, баш калкаласын деген го. Кайра жакшы. Ал тургай эң сонун болбодубу. Жанагы эки ачакей тили бар таяжеңем акыры мени жеп жутмак» -деп күбүрөнүп, жонундагы отунун көтөрүп алып чатырга жетип барды. Бирок чатырдын ичинде кимдир бирөө бар окшойт. Өпкө койдой жөтөлүп, оорулуунун онтогону угулат. Кызык, ким болду экен? Отунду жерге таштай салып, босогодон чатырдын ичине баш бакты. Чатырдын ичинде Бекчоро чал узунунан жаткан экен. Астында калыңдалып салынган талпактар, үстүндө өзүнүн сыйга кийчү чапаны айкарасынан жабылуу. Көл-шал тердеп, өңү купкуу болуп таанылгыс. Тили булдуруктап «суу», «суу» -деп араңдап сүйлөдү. Элпектиги жанда жок Жоомарт учуп тийип булактан чакаларга суу көтөрүп келе калды. Кичине аякка суу сузуп жуткузду эле, суунун жарымын ичип, жарымы сакалын аралап койнуна кирди. Босого тушта жөлөнүп сүрсүгөн эттин бир чоң жилиги турат. Унутуп калышканбы же атайлап таштап кетишкенби ким билсин, иши кылып кечинде Бекчорого сорпо кайнатып берүүгө жарады. Бирок, жарыктык киши бармактай этти араң жеп, калганын болду кылып койду. Сорподон деле бир аз эле ишти окшойт. Ал түнү Бекчоро кыйналып-кысталгандын үстүндө болуп, кирпич каккан жок. Өпкө койдой тез-тез жөтөлүп, кыңкыстаганынан улам, үзүлүп кетпегей эле деп Жоомартта ойго жатты. Тышта ай жарык. Чатырдын тешигинен айдын нуру ээн-эркин жаан жагандай жаап жатат. «Мындай тешиги көп чатырга түнкүсүн май чырактын деле кереги жоктой» - деп Жоомарт ичинен ойлонуп койду. Ушул эле көрүнүштө арадан бир жума билинбей эле өтүп кетти. Кирип-чыгып оокат кылып жүргөн Жоомарт таяатасын улам карап, анын

көзүнүн агы менен кошо айлангандай катуу ооруп кетсе чыйпылыктап жиберет. Бечара чал өлүм менен өмүрдүн кыл көпүрөсүндө кылтылдап гана тургансып тил-ооздон жок көпкөк болуп жатат. Бирок, бир маалдарда өңү башы оңолуп, кичине сөзү чыга баштады. Аны байкаган Жоомарт сүйүнүп жанына отура кетти. Анан эмне кылсын, өмүрүндөгү жалгыз таянаар тоосу тил-оозго келип отурбайбы.

- Балам, кулагыңды тос, кулагыңды – деп думуккандай демигип, араңдап кобурады. Жоомарт таяатасынын бетинен өөп, анан көзүнөн чыккан ысык жашка чочуп кетти. «Кой, жаман жорукту баштап ыйлаганы турамбы, бул эмнеси» деп куду чоң кишиче купуя күбүрөндү.

- Ии, ата айта бериңиз. Угуп жатам.

- Кой камалган короонун чыгыш тарабын казсаң, жети кумара алтын бар. Ошону сага таштадым, каралдым- деп аякы сөздөрүн билинээр-билинбес күбүрөп барып жарымын ак чел баскан көздөрүн көккө сүзүп оо дүйнөгө жүрүп кетти. Жанатан ичи күйүп, бышып отурган Жоомарт эми жарылып, боздоп жиберди. Учурунда өз энесин да ушинтип көз алдында узатпады беле, кургур ай!.. Көнүп калгандыкыбы же токмогу күштүү турмуш ушуга бышырдыбы, а балким бул бала башкалардан өзгөчөлөнөбү, айтор сегиз жашаар Жоомарт өлүктөн корккон жок. Ал тургай жарым-жартылай өлүктүн ырым-жырымын жасап, кечке көр казып чалды түбөлүк жайга узатты. Ошо түнү караңгы түн көпкө созулуп, таң атмагы тозок болду. Демейдеги айдын нуру чатырдын жыртыгынан себелебей, үй ичи көзгө сайса көрүнгүз караңгы. Айдын көзүн түрмөктөлгөн булуттар басып, жылдыздарда көлөккө тартат. Айлана бир башкача тынч. Жоомарт өлгөн ата-энесин элестеп, бул чөлкөмдө жападан жалгыз экенин эске алганда коркуп, оюуна ар нерсе уруна баштады. Тышта кимдир бирөө басып жүргөнсүп шыбырт анда-санда кулакка илешет. Мындай убакта тыштан таяатасы кирип келчүдөй болуп ой-сезимге бүлүк түшүрөт.

Тээ созулган тоолордун койнунан алтын нурун жая төгүп күн чыкканы чыйрак Жоомарт эбак туруп, муздак сууга жуунуп, өзөк жалгаган соң тая атасынын айткан жерин казып кирди. Терендиги өзүнүн боюндай казып болгондо, атчан бирөө жанына бастырып келип туруп калды. Ал чыгыш жакта тургандыктан, күндүн нуру көздү уялтып таанылбай турду.

- Атам сага эмне деп кетти –деп Шарше бир корс этти эле, Шарше экенин ошондо тааныган Жоомарт салам айтып, анан оюнда арамы жок чунак тая атасынын айткандарын жобурап берди.

- Каза бер. Эгер чын эле алтын табылып, алдыгы сенин мээнетиндин акыбети кайтса, анда алтынды экөөбүз тең бөлүшөбүз... Кой, көп сүйлөбөй куран окуп коёюн – деп атын бастырып кетти. Жоомарт бир аз казган соң тай атасы айткан жети кумара алтынды таап алды. Сүйүнгөнүнөн кубанычы койнуна батпай:

- Сүйүнчү тайке! Сүйүнчү! – деп андан чыгып таекесин көздөй чуркады. Бирок, таееси жалгыз эмес экен. Мал-салы, аялы балдары болуп көчүп келишиптир. Жоомарт эч нерсеге түшүнбөй нес немедей катып туруп калды.

- Итти баласы эмне жалдырайт. Же эмне мени тааныбай калдыбы? Же бул айбандын эсебин табабызбы? – деп Зейнеп эки колун бөйрөккө таяп адатынча зиркилдеди.

- Эсебин табабыз. Жаман оюнда алтындын баары меники болот деп ойлосо керек. Атасынын башы. Эй акмак, атанын мурасы балага калат, кайдагы селсаяка калбайт. Жогол көзүмө көрүнбөй – деп көзүнүн төбөсү менен карап, жаак этин түйүлтө ачууланды... Ээ, эмнесин гана айтасың. Шаршени Бекчоро чал канаттууга кактырбай, тумшуктууга чоктурбай бапестеп бакпады беле. Өзү ченебеген жакшы адам эле го. Жакшыдан мөөн, жамандан жаан деген ушу тура...

Көмкөрүлгөн асмандын бир учунан экинчи учуна асан-үсөн тартылып, айлана укмуштуу көрккө бөлөнгөнү менен, жолдун аргай жагы көлчүкө толуп, борпоң топурактуу жерлер ылай-баткак болгон. Нөшөрлөгөн ак жамгыр дагы кечөөкүдөй көктүгүн карматпадыбы.

Асанаалы олуя эки жанжоокери менен ак боз атты текирең таскактатып жолдо келатат. Үчөөнүн аттары ылай-сууну чачыратып, ошондо да жөн баспай атып кетчүдөй болуп жуткунушат. Жолдун четинен тизесин кучактап бүрүшүп жаткан өспүрүмдү көрүшүп тык токтоштуда, аны атка өңөрүп жол жүрүп кетишти.

- Каралдым, атың ким?

- Жоомарт –деп калтылдаган денесин жыйалбай, титиреп араң сүйлөдү. Үч күндөн бери шам-шум этпей жана жаан башталарда башы айланып жыгылган. Ошондон бери турганы ушул.

- Атаң-энең жокпу?

- Кичинемде эле каза болушкан.

- Өх. Кимге бар, кимге тар дүйнө. Билсең каралдым телегейи тегиз жан болбойт. Сен буга капаланба. Алдыда сени тегереги төп келген келечек күтүп турат. Ыйлаба, садага болоюн – деп өз чапанын калтылдаган Жоомарттын жонуна жаап койду. Жаан өтмө катардан өтүп, баланын сай-сөөгүн сыздатып үшүтүп жибериптир. Тим эле тиши-тишине тийбей калтылдап, ошол калтылдагандын ортосунда өпкөсүнөн ыктытып баратты...

...Акылдуулук мектеби... Токой ичи сабалап жааган сары жалбыракка төшөлгөн. Батыштан сокон мелүүн жел шуулдап келип, жалбырактарды дирилдетип өтүп жатты. Араң турган жалбырактар желпиген желден «тып» үзүлүп, чайпалып келип жерге конот.

Мына ушул кененине көз жетпеген, чытырман, калың токой ичинде эбегейсиз чоң ак боз үй жайгашан. Ал Аалым Олиянын «Акылдуулук» мектеби. Боз үйдүн туурдуктары чебер ууздуң колунан жаралып, оймочиймеси түркүн гүлгө оролгон кең талааны элестетип турат. Аалым олуянын жыгач-темирди сүйлөтө билген Айбалта аттуу чебер устасы бар. Бул боз үйдүн ички-тышкы жасалгасы бүт бойдон Айбалтанын колунан жаралган. Боз үйдүн ичи толгон токой бөлмө. Төрт бурчтуу мрамырлар кынапталып жерге төшөлгөн. Дубалдарда кытайлардын таш күзгүсү, кооз килем-шырдактар жана кадам сайын шам чырактар илинип турат. Бөлмөлөрдүн биринде ак сакалын чубалтып, жүзүнөн билинээр-билинбес нур чачырап,

оймолуу ак калпакты келиштире кийип Аалым олуя молдош токунуп отурат. Аны тегеректеп жыйырма чактуу сегиз жашаар балдар кунт коюп сөзүн угуп, сабак алышууда. Аалым олуя акылдын бийик денгээлинен сабак өтүп, жалкоолук, көз боёмочулук, кайдигерчилик, жалганчылык, басмырлоо, үстөмдүк, текеберлик, мыкаачылык, кызгануу, коркуу сыктуу акылга сыйбаган сапаттарды түп орду менен аң-сезимдеринен чыгарып таштап, жалаң гана адамдын эң мыкты сапаттарын курал кылып, ар кимдин ой-сезимине жараша билим берүүдө.

... Өрттөнгөн эгин... Тоо аралаган жол менен тээ алда кайдан ат араба күүлү күчтүү ылдам келатат. Арабада эки караан бар.

Күн эчак батып, айлана караңгыга чөмүлгөн. Эки тарабындагы аскалуу тоолор аркайып сүрдүү көрүнөт. Жоон белди аша бергенде, ары ойдун жерде түтүн буулаган айыл тоо этектеп конуп турат. Бул айыл баягы куу тумшук Карабектин айылы.

Кат-кат салынган аюу талпакта, куш жаздыкты чыканактай отурган Карабек түнөрүп, тил-ооздон калган немедей нес болуп катыганы-катыган. Токолу Гүлсүндөн, чүрпөдөй болгон бир эмес эки баласынан айрылганы баштагыдай болбой, келээри кечке түнөрүп отурчу болду. Буйругун жазбай аткарып ууну алып келген Садыкты сыртынан күнөөлөгөнү менен ичинен өзүн өзү каргап, ичи өрт менен жалын. Ичкени ириң, жегени желим болуп турган Карабек бар өчүн Садыктан алгысы келип ашынып, аны жер суунун баарынан издетүүдө. Же тапсачы. Жер жуткансып алты айдан бери дайны жок.

Бир жолу айылдын карыялары « Жаш сулуу колукту алсаңчы. А балким ошондо жаратың жеңилдээр. Ал тургай уул төрөп берсе андан бетер жакшы болот эмеспи» -деп кеп кылышты эле, ошондон бери жүрөктүн башын ийне менен сайгандай, уйгу-туйгу. Асылбек деген дыйкан чалдын небере кызына илгери эле көз артып жүрдү эле, эми такыр ээлигип калды.

Күйпөлөктөп эт бышырган байбичеси отту калап буркан-шаркан тердеп алган. Карабектин оң жагында молдош токунуп отурган чалдыр көз Зайыр байынан сөз сүйлөөгө батынбай, кез-кезде анын кыймыл аракетин, ал тургай дем алганынан өйдө баамдап, көзүнүн кыйыгын салууда.

Бул үйдө адамдар болгону менен көптөн бери мазардай тынч. Ошондон улам тыштагы табияттын үнү кулака дана чагылышат. Мын азыр тээ алыстан арабанын келатканы угулууда. Аттын ташка тийген такасы, арабанын калдырап келаткан дабышы уламдан-улам жакындай берди. Бир чай кайнам убакытка жетпей, араба боз үй тушка келип тык токтоду. Зайыр ордунан шып туруп тышка чыкты эле, жанатан түнөрүп отурган Карабек оор ойдун алдынан суурулуп чыккандай тышка кулак төшөдү.

- Силер кимсиңер?

- Ассаломалейкум?

- Аллекуматсалом.

- Бу Карабек байдын үйүбү?

- Ооба. А силер кимсиңер.

- Биз тигил Асанаалыныкына бараттык эле. Түн кирип, көөдөй караңгыда жол жүрүү кыйын экен. Байым каршы болбосо мында бир түнөсөк дедик эле.

- Деги өзүнөр кимсиңер? Аты жөнүнөр барбы? – деп Зайыр кекте сүйлөдү.

- Мен... - деп айтып келатканда иттин ажилдаганынан үйдөн тыштагы үндөрдүн бирин үзбөй угуп отурган Карабеке угулбай калды.

Сакал мурутун эбак ак баскан, чүкөдөй карыя жанындагы узун бойлуу арык чырай жигити экөө төрдөгү карабеке босогодон салам айтып киришти.

- Ассаломалейкум бийим.

Тоонун коктусундай болгон бырыштарын ого бетер бырыштырып, кабак чытып үйгө келген жолоочуларга алик алгандын ордуна, сүзөнөк букача көзүнүн төбөсү менен карап калды. Тигил экөөнүн айткан саламы ага жетпей бери жактагы казан астындагы отко жагылып кеткенсип жоопсуз. Казандагы эт менен алек болгон толмоч кемпир берки экөөнү көрмөксөн. Тыштан бул экөөнү ээрчий кирген Зайыр төргө өтүп:

- Бул чал баягы жолдон жолуккан кара көз сулуу Канымжан аттуу кыздын атасы Асылбек эмеспи. Эстесеңиз – деп Карабектин кулагына шыбыраган соң, ошондо араң жазылып ордунан козголду.

- Валлекуматсалом – деп экөө менен учурашып, - келгиле, төргө өткүлө - деп сый кылды. Карабектен өйдөөрөк отургандан айбыгып Асылбек чал андан кийин отуруп, андан соң арык чырай жигит орун алды.

- Жаңылбасам сен тигил дыйкан Асылбек карыясыңго?

- Дал өзүмүн.

- Ии, түн катып кайда жөнөдүңөр?

- Тигил Асаалыга барып үрөөндүк буудай сурайын дедик эле. Былтыр какыраган кургакчыл болуп, жаан жаабай туруп албадыбы. Ошонун кесепетинен эч түшүм алалган жокпуз. Кышы бою итке минип аябай жүдөдүк.

- Ээ, куураган чал! Сен Асаалыга чейин тентип не кыласың. Мына менден сурасаң кантип бербейин – деп адатынча мыйыгынан калп күлүмүш болду. Асылбек карыя ичинен, « - Куу тумшуктун айтканын кара. Деги мунун колунан качан эле жакшылык келчү эле. Болду болбоду мага бир торун жайып жатат, кыязы» - деп ойлонуп:

- Жо-ок бийим, капа болбо. Кыйналганда дайым Асаалы олуядан алып турчу элем, мында албай койсом болбостур.

- Тү-үү, ата... Куураган как баш турбайсыңбы – деп ордунан атып туруп камчысы менен чалды чокудан ары бир силкип алды. Тебетейи кыйшайгы\ан чал бүжүндөп башын катат. Жанындагы жигит шамшарын алып тура калды эле, олбурлуу Зайыр белден алып жерге көтөрүп уруп, кош колун бирдей кайрып төө басты кылып отуруп алды. Кайырылган колунда калган шамшарды карабек жулуп алып, баштан аяк бир сыйра баамдап, көз жүгүрттү да, анан Асылбек чалдын артына өтө берди. Жүрөгү оозуна кептелген көзүн жуумп бүрүшө калды эле Карабек башынан аткый кармап кекиртегине кезеди. Пендечилик деген пендечилик. Оозунан Алласы түшкөн карыя купкуу болуп бир заматта жаны көзүнө көрүнө түштү. Жүзүн кара тер басып, жылаандын уюгуна кирип алганын эми сиздиби, айтор оюна бир ган «ажал» келип урунду. «Мен өлсөм жанагы ата-энеси жок небере уул-

кызымдын көргөн күнү не болот? Алар менсиз кандай оокат кылат? Эй каран күн ушунун колунан өлөмбү?» - деген ойлор анны бир заматта курчай түштү.

- Мал мууздагандай муздап салайынбы я?

- Жансоога айланайын, жансоога – деп үнүн кырылдатып, сууга чөгүп бараткансып ынтыгып сүйлөдү.

- Эгер тирүү калайын десең менден үрөөн ал.

- Макул, макул.

- Күзүндө эки эссе кылып бересиң. А эгер бералбасаң, небере кызың канымжанды өз колуң менен мага токолдука бересиң. Уктуңбу? – деп жылаандай эки ачакей тилин чыгарып ышкырып турганында, бая адеп киришкенде Зайырдын шыбыраган сүнүн төркүн\жан тууралуу экенин эми сезген чал, муундары калтырап, терисин тирүүлөй кимдир бире сыйрыгандай абалда эле.

- Уктуңбу дейм – деп шамшарын катуурак кокого матырганда, көзү чанагынан чыга жаздаган чал,

- Уктум. Ооба, ооба – деп жиберди.

- Ии, бая эле ушинтпейт белең – деп шамшарды Зайырга берип өзү ордуна барып көчүк басты. Тыштан дагы эки-үч жигит кирип келип, алдыдагысы,

- Бийим тынчылыкпы? –деп сурай кетти.

- Бул экөөнө эки кап толтура буудай берип узатып жибергиле – деп тиги экөөнү акырая карады.

- Куп болот бийим- дешип экөнү кежигеден түртүп боз үйдөн чыгарышты.

Ойлогон ою оңунан чыгып, өкчөгөн чүкөсү ойдогудай конуп отурса ким сүйүнбөсүн. Жаш токолу көзүнө элестеп кубанычы терисине батпай, жүзү жайнап калган чалын көрүп, казандын жанында күйпөлөктөн байбиче өзүнчө кейүштүү ойго чөмүлөт...

Жолдо баратып ит кушка танган койдой, элендеп экөөндө үн-сөз жок. Айрыкча чалдын жаны кашайып, « Уктум.Ооба, ооба» - деген сөзүнө өрттөнүп күйүп, өзүнүн он алты жаштагы небересин алтымыш жаштагы куу сакалга токол кылып берип жатканын эстегенде өлөргө өлүм, кирерге жер таппай калды.

Бир топ жол арбыган соң, жардын боорундагы кыяга келишти. Жана бул жерден күндүз өтүшкөн. Ошондо да араңдап өтүштү эле, булл көөдөй караңгы түндө копту. Ошентсе да тобокелге салып кыядан абайлап өтүп жөнөштү. Бир маалда арабанын арткы дөңгөлөгү шагылдын агымы менен ылдый кетип, арабанын жармы жарга асылды. Жүрөктөрү «болк» этип суурулуп кетчүдөй болуп экөөсестээ түштү.

- Я Алла. Кудай сактайгөр – дешип арабадан секирип түшүп, карыя атты ооздуктан тартып, тигил жигит арабаны капталынан алдыга түртүп, жаналекте. Ошончодон да араба шагылдуу жерге асылыптыр. Шагыл ылдый агып, араба чыкмактурсун ылдый жылыша баштады. Экөөнү күчү жетчүдөй эмес. Ал тургай адамдан алда канча күчтүү ат арабасын тарталбай анны менен чогуу кетти. Аябай тик жар болгондуктан ат араба таштан-ташка урунбай «солк» этип бир жерге барып түштү. Тайызыраак жер окшойт. Ат окшурунуп, туралбай онтогону тигил караңгы иңирден угулуп турду.

- Оо шорду башым, кайдан барып Карабектин айылына жолуктук. Түз эле кайрылбай өтпөй – деп күйпөлөктөгөн чал башын мыкчып алдастай түштү. Тигил жигит ат арабасы керектен чыгып калганына ичи күйүп делдейип туруп калган. Эми кантишти? Баарынанда Асылбек чалдын заманасы куурулат. Эптеп экөө жол таап, ылдыйды көздөй түшүп жөнөштү. Ылдый түшүп болгондо ат соо экенин көрүп тигил жигиттин көңүлү жайлана түшкөндөй. Бирок, буту сынганбы, айтор өйдө туралган жок. Араба болсо төрт дөңгөлөгүн төрт жака ыргытып, төшүн жерге төшөп алыптыр. Эки кап буудай жер жайнап тээтигинден ары чачылган. Аны тээ тоо башынан күн кылайып чыкканы көрүштү.

- Мен айылга барып унаа алып келейин. Бул жарактан чыккан ат арабаны алып кетпесек болбостур –деп тигил жанындагы жигит өйдөкү кыяны көздөй чыгып, андан ары арышын кенен таштап шамдагай басып жөнөдү. Куураган Асылбек чал жөргөлөп жерге чачылган эгинди бирден терип, капка салып жаналектейт. Анан эмне кылсын. Канымжанды куу тумшукка бергенден көрө... Ошол таң заарынан терип баштаган чал күн баткыча бир жарым капты терип чогултуп койду. Таш, кумду аралап, топуракка көмүлгөн жарым кап буудайдын дайны жок. Кеч кирип, аркайган аскалуу тоолор бул иңирге эртерээк караңгы түшүрүп көзгө сүрдүү. Айылга унаага кеткен жигит дале келе элек. Мындан ары айылга жакын эле. Бирок, тигил эмне кечке жоголду? Жана күндүз аба жылуу эле, эми чыкыроон тартып аба муздай түштү. Чалдын үшүгөнүнөн өзөгү карарганы өттү. Кечээ шашкеде бир сындырым нан жеген боюнча өзөк жалгай элек. Аны билип туруп, тигил жигиттин келбей калганын кара. Же бул куураган чалды караңгы иңирдин ичине жүктөрү менен таштап кеттиби? Жо-ок андай болушу мүмкүн эмес. Асылбек чал эгинди айдагнада үзүрүн эл менен чогу көрүп, бир тогол буудай калса да ошонун жармын башкаларга бөлүп берүүгө даяр. Анан кантип «баба дыйканды» айылы эсинен чыгарсын. Үшүгөнүнөн арабанын ичине бүрүшүп жатып алган чал мемиреп уйкуга кетти. Багымдат намазы боло электе ойгонгон Асылбек өйдө жактагы жолду карайт. Эч ким жок. Эки тарабындагы аскалуу жар сумсайып тынч. Бирок, күн көтөрүлүп таң атканда тээ алыстан элдердин кобураганы, ат арабанын калдыры кулака илеше түштү. Мына айткандай эле алтындай болгон эли чогусу менен жакындап калышты. Элден айланса болот. Асылбек карыяны жоолкотуп, атка бата тартып мууздашып, сынган арбаны жүктөй салышып айылды көздөй жөнөп кетишти. Айыл эли эки араб мене келишиптир. Арткы арабада эки кап буудайын кучактай кармаган Асылбек чал, жүрөгүнүн башын сайгылаган Карабектин кептерин кайрадан көз алдынан чууртуп, үңкүйүп баратат...

Мемиреген түз талаада көйкөлүп тегиз өскөн буудай жатат. Батыштан келген мелүүн жел көк дандын тикчийген муруттарын сылап, баарын бир тарапка кыйшайтып өтүп жатты.

Ырас быйы кургакчыл болбой, жаан чачын ойдогудай жаап, Асылбек чалды күнү туугандай эле кеп болду. Он жашаар небере уулун ээрчитип, эгин талаанын башында келатат. Эгиндин буралып өскөнүн көрүп төбөсү көктө.

- Ата дейм, быйыл түшүм мол болот ээ.

- Ооба уулум. Кудайым бизге боор ооруган турбайбы. Көрбөйсүңбү дандарын барбайып-барбайып... Кудай кут кылсын – деп жылуу алаканы менен буудайдын тикчийген муруттарын акырын сылап койду. Жүрөгүнө салган Карабектин тагы бүтүн айыгып, сары суу болгон санаасы жай алды. Бүткүл боюн ороп, кир сыккандай сыгып жаткан кара чаар жылан бул көйкөлгөн эгинди көргөндө сөлөкөтү улам алыстап, тээ арылап барып жоголгондой.

Эгин талаанын тээ аягында атчан караан жай кетип баратат. Аны көргөн чал:

- Сенин көзүң курч эмеспи. Тээтигил атчан ким экен, карачы – деди уулуна.

- Биздин туугандардан эмес. Так ошондой, бул чоочун адам – деп жобурай салды бала.

- Ким болду экен? Эгинге эки көзү өтүп кетти көрүнөт. Деле көз ирмебей тиктөөдө. Көзү тийбесе болду – деп чал жаман көздөн буралган эгинин кызганып кетти. Эзели элден кызганбаган чал небере кызы үчүн кызганып отурбайбы. Анын бар болгон ишениши ушул буудай эле го...

Көзү чалдыр Зайыр кара тору жоргосун демейдегидей жорголотпой жай бастырып, узун таланы узунунан ээлеген эгинди көрүп ичинен муну айтат:

- Көрсөң муну. Небере кызын байыма бергиси жокко... Аттаң гөрү, эгиндин дандуулугун. Эч нерсе эмес, Карабек бир айласын табаар – деп жоргосун жорголотуп, жолго кою чанды уюлтуп жөнөп кетти.

- Ата, тигил караан атын чаап кетти. Жорго окшойт – деп небереси көзү менен узатып калды. Асылбек чал аны шектүү карап, түндөгү көргөн түшүнөн негедир азыр чочуй түштү.

Түшүндө бир атчан караан келип, эгинге от коюп жатыптыр. Ал адамдын жүзүн айра тааныган жок. Кара көлөккө болуп жүзү көрүнбөйт. Эгин талаа алоолонуп жалындап жатат. Жалындын учу тээ көккө созулат. Небере уулу отту өчүрөм деп кошо күйүп чыркырайт. Оң тарабын караса небере кызы чоң суунун аркы өөзүнөн берки өөзгө өтө албай буушайман. Чал ордунан не бир жылсачы. Турган жеринде казык болуп кагылуу. Тигилерди көздөй канча аракет кылып жулунса да эки буту баспайт. Баягы атчан караан атын жорголотуп келип, үстүндөгү чапанын жулуп кетип жатыптыр. Чапаны сыйрылган чал белден өйдө энеден туума жылаңач болуп, үшүп калтырайт.

Көргөн түшүнө адеп чочуса, шар аккан суу өмүр болот дечү эле – деп түштү жакшы жака жооруган. Бирок, эгин күйүп, небере уулу кошо куйкаланып жатканына жүрөгү «болк» дей түшүп, түпөйүл болуп салмактанып калды эле, эми минтип атчан караан кайрадан козгоп жатпайбы...

Түн. Эгин талаа көөдөй караңгыда буралган чөптөй көрүнөт. Мына ошол эгин талаанын башына жоон топ атчан адамдар түшүштү. Колдорунда курч чалгылары бар. Катарынан текши тизилип алышып, али быша элек көк дан будайды «шырт, шырт» эттирип чаап киришти. Билегинде күчү бар жоон топ жан койчубу. Бир чай кайнам убакыт ичинде жармын тегиз чаап, жерге оодарып салышты.

Эгинди малга тебелетпей түнкүсүн бир маал Асылбек чал келип бир топко көз салып анан кетчү эле, кашайып бүгүн бели ооруп небере уулун чуркаткан. Бала балалыгын кылып, безилдеп чуркап мукамдуу үнү менен обон созуп, ыр ырдап келатты эле, кокусунан эгинди чалгы менен чаап жүргөн караандарды көрүп делдейип туруп калды.

- Өй, булар ким? Мына кызык – деп көргөн көзүнө ишене албай бир азга тигиле карап, анан көзүн жуумп да көрдү. Чын эле эгиндерди кимдир бирөөлөр чалгы менен чаап жүрүшөт.

- Эх-ээй... Силер кимсиңе – е – е р? Эгинге тийбегил – е – е – деп кыйкырып чуркаган бала арданып көзүнө жаш алып да жиберди. – Акмактар... Үү-үү... Тий-бе-ги-ле дейм. Тийбе.

Баланын кыйкырып безилдеп келатканы бул кишилерди бр эсе чочулатса, бир эсе кыжырлары келди. Чочулаганы тегеректегилер мунун үнүнөн чогулуп калуулары ыктымал. Кыжырланганы бүтө жаздап калганда кайдагы бөлтүрүктүн уулуганы сай сөөктөрүнөн өттү. Чалдыр көз Зайыр жанындагыларын атказып, узатып жиберип, өзү жалгыз калды. Устарадай курч чалгысын кычыратат кармап бет маңдай келаткан баланы көздөй учуп жөнөдү. Бала тигил караандын чалгы менен келатканын көрүп артка кача турчу түрү жок. Атасы экөөнү канча эмгегин, жай бою кыйналган мээнетин бир заматта таш талканын чыгарып таштаган айбанды тытмалап, колдон келсе арка мойнун астына кылып көтөрүп чапкысы келди. Бирок, кабыргасы катый элек жаш бала, билеги жоон, олбурлуу Зайырды көтөрүп чаба алабы? Жо-ок, андай болушу мүмкүн эмес. Экөө бири бирине эшик-төрдөй калганда Зайыр колундагы чалгысын шилтеп, баланын ичке, арык кош бутун чөп чапкандай чаап салды. Ордуна шак жыгылган бала ачуу чыңырып жиберди. Тизесинен ылдый эки буту эки жакта өзүнчө бөлүнүп жатат. Узун шымы чолок болуп, кан жошолоп кызылга боёло түштү. Аны менен жөн калбай, тизесин кармап буркурап, чыңырган баланы чалгынын учу менен курсака бир-эки жолу кайталап матырып жиберди да, айланасын сыдыра карап, атына секирип минип түн жамынып жок болду.

Эч куулук-шумдугу жок баланын жылдыздуу эки көзү асмандагы сансыз жылдызды тиктеген бойдон оо дүйнөгө сапар алды.

Кош колун белине арта салып, бүкүрөндөп тышта аркы-терки баскан Асылбек чал небере уулун күтүп, чыдамы жок. Ал демейдегидей тез эле келбей кечиккенине бир эмес эки эт кайнар убак болду.

- Чоң ата, Болот келдиби? – деп шыңга бойлуу, кымча бел Канымжан боз үйдөн чыга келди.

- Мурдуң урайын. Сарысанаа кылбай эрте эле келбейби – деп күбүрөнгөн чал берки кыздын үнүн укпай калды өңдөнөт. Ооруган белин алаканы менен ушалап, бүкчүндөп алып эгин талаага бет алды. Жападан жалгыз бөбөгү караңгы түндө кечигип жатса, санаасы тынып Канымжан чыдап тура алабы? Ал дагы чоң атасынын артынан шаша басты.

Куурайдай купкуу чал нес болуп бир орунда. Бет маңдай эгин талаа- эгин талаа эмес эле жаңы өсүп келаткан чөптөй болуп тегиз орулган. Артынан жете келген Канымжанда сестейип туруп калды.

- Эгинге эмне болгон? – деп өзүнө өзү суроо бергенсип, орулган таланы Канымжан аралай басты.

- «Шумдугуң куркгур. Өңүмбү же түшүмбү?» - мына баятан нес болуп турган чалдын оозунан ушулар гана чыкты.

Уусу күчтүү чара ала жылаан чаккансып, эгин таланы ортолоп калган Канымжан аска тоону уратчуудай ачуу чаңырып чалкасынан кетти. Жанатан делдейип турган Асылбек эми эсине келип,

- Ээ кагылайын эмне болдуң? – деп алсыз үнүн чыгарып шаша чуркады. Бирок, канчалык жанүрөп чуркаганы менен буту тушалып калгансып кызына жетмеги тозок болду. Мындайда кыска жол узара түшөт эмеспи. Ал жеткиче Канымжан эсине келип, жансыз инисин тытмалап, боздоп кирди. Кызынын күйпөлөктөп кимдир бирөөнүн мойнуна асылып өкүргөнүн көргөн чал көздөрү тунарып, жүрөгү жарылчудай добулбас уруп, кулагын чуултат. Алдастап барып кызыл канга боёлуп жаткан Болоту көрүп чыңырып барып басып калды.

Куш жаздыкка башын жөлөп, жамбаштап жаткан Карабек, уйкусу качып кимдир бирөөнү күтөт. Боз үйдө бир гана Карабек анан бүлбүлдөп жанган шам чырак ойго. Бир маалда тышта атчан адамдардын табышы угулду.

- Келишти окшойт – деп ордуна туруп, чапанын үстүнө жаба салып тышка чыкты. Зайыр Карабектин маңдайына басып келди да,

- Бийим буйругуңду аткардык – деп кош колун бооруна алып ызаат кылды.

- Жакшы болбодубу. Эч ким көргөн жокпу? – деп кымындаган Карабек айтаары менен башын жерге шылкыйткан Зайыр колун ушалап,

- Бирок, бир иш барда – деп баратканда Карабек чарт жарылды.

- Эмне?

- Тигил чалдын небереси көрүп калып, кыйкырып баштаганда тындым кылып койдум. Кудай урсун, андан башка жан көргөн жок.

- Түү-ү, ата... Чатактын ырбашына жол чаап койгон турбайсыңбы. Эмми эмне кылдык? – деп Карабек башын мыкчый кетти.

- Ой ошол чалдын колунан кокон тикенек келчи беле.

- Үч олуяга бул кабар жетсе, элге жыйын кылып, шорубузду шорподой кайнатышат. Айрыкча Асанаалы агам билип кала турган болсо көрөөр күнүм бүттү дей бер... Коош, андан көрө кайра аттангылада бүжүндөгөн чалды биротоло бүжүндөтүп, эгер ооз ача турган болсо небере кызында мерт кылып коюшуңарды айтып, коркуткула... Эй ишикылып эмне кылсаңда чалдын оозун жап – деп чакырайган көздөрү менен Зайырды теше карады да боз үйдү көздөй басты.

Түздүк талаадагы ач айкырык салган эки үн тоо аралап жер жүзүн эмес андан ары ай ааламды жаңыртып турса да, тегеректен бир жан туйган жок. Ичиндеги чок алоолоп, жалындап, чалдын заманасы куурулат. Так ушул маалда Зайыр бир топ атчан жигити менен келип түшүштү.

- Оо жаналгычтар... Жырткычтар... Мына мени да жуткула – деп көзү алаңдаган Асылбек жаңы эле аттан түшкөн Зайырды көздөй жулунуп кокодон алды. Эбак алы кетип, каарылык күч кубатын мүлжүгөн чалды Зайыр чирей чакканча көргөн жок. Көөдөндөн мыкчып ары түрттү эле курган

чал чалкасынан кетти. Канымжан босо баятан сыздай берип эсинен кайра танган. Аппак жүзү көз жашына жуунуп, ээгинен ылдый чууруп жерге тып этип тамчылайт.

Эки олбурлуу жигит чалды Зайырдын алдына чөгөлөтүп, кош колун артына кайрый салышты. Камчынын сабы менен Зайыр башын шылыткан чалдын ээгинен тартып, өйдө караты да,

- Ээй, куураган как баш. Шорду экенсиң го – деп чалды жиркене карады.

- Эгер билсең адамды адам эле шорду кылат. Бирок, шашпагыла канкорлор! Али келме кезек деген бар го. Же эмне өмүр бою элдин тагдырын сөөмөйгө салып чимирилтип ойногон зөөкүр болуп өтөбүз дейсиңерби? Жо-ок, силер да бир күнү так ушул мендей болуп сыздаарсыңар – деп жаак этин түйүлтө тиштенип, көзүнөн сыгылган жарым жашка карабай алдында арбап турган чаар жылаанды тике карады. Чалдын өзүнүн айткандарына жан дилинен ишенип турганын байкап, эмнегедир Зайыр чочулай түшүп көздөрүн чалдын көздөрүнөн ала качып сөзүнүн ток этер жерин айтты.

- Сөздүн кыскасы Карабек жана анын жигиттери биз тууралуу оозуңан сөз чыкпасын. Эгер кимдир бирөөгө айта турган болсоң, небере кызыңды тирүү көрөм деп ойлобо – деп атына так секирип минди да жигиттери менен чымын-куюн болуп чаап кетишти.

Карабек байдын жугундусун ичип жүргөн айылдын бакан ооз катындары, Карабектин буйругу менен Асылбек чал жөнүндө карандай калп ушактарды чыгарып, ал ушактар жамы журтка, айрыкча Асылбекти тааныган айылдарга шамаалдай бат тарады.

- Капраай, Асылбек чал мээсинен айныган го.

- Ооба десең, жапжаш небере кызын каарыган куу тумшук Карабеке токолдука бергени эмнеси?

- Аппей ботом, ошентиптирби? Анда ал акылынан айныптыр, уулунун кыркы боло элек жатса...

- Аны тигил «баба дыйкан» деп атаган сайын тим эле көөп алган го.

- Тфү... Ошонун бетине түкүрдүм. Деле жоругу жолдо калсын. Кызына алып келген калыңды албай койгонун, мына мен өз көзүм менен көрдүм – деп эч күнөөсү жок кара мончок көздөрүн күбөө кылып жиберди четте отурган кара катын.

- Баса калыңына эмне алып келиптир?

- Төө баштаган төрт түлүк малдан жетини, жүздөй кой дейт.

- Анан аларды албай коюптурбу?

- Небере уулун өлтүрүп тынып, эми кызынан кутулганына сүйүнсө керек. Болбосо ким эле албасын.

- Небереси шоктук кылып али быша элек эгинди чалгы менен чаап салган үчүн өзү эле өлтүрүп салыптыр дешет, көргөндөр.

- Ой бул алжыды... Оо кудай биздин жаман абышкаларыбызды ушинтип алжытпай эле эрте алып кете көр – деп саксайып кийинген бири кара ала, бири сара ала болгон үч катын боз үйдүн көлөкөсүндө шырдак жөрмөп отурушат. Алар жөн эле шырдак жөрмөбөй, Карабектин буйругун аткарып отурушат...

...Көзгө атаар мерген... Эки тарабы жалама аска аркайып, ортосунда ийри-муйру жол тээ алда кайда закымдарга чубалып жатат. Күндүн нуруна жаркылдаган соотор, калкан, найзаны жанаштыра кармаган жыйырма чакту баатырлар ушул жол менен кайда бир жака сапар алып баратышат. Ак шөкөлө, ак көйнөкчөн Канымжандын минген ак боз аттын жетелеп чалдыр көз Зайыр жоргосун жорголотуп алдыга түшкөн.

Калдайган оор салмагын жерге матырып, улам өйдөлөп барган сайын чокулары найза учундай аркайып көк тиреген жалама аскалар, күзөттө турган дөөдөй болуп жолдун эки тарабында. Мындай тик зоолорго канаты бар жандыктар эле уялабаса, төрт аяктап жүргөндөр учуп өлчүдөй. Айткандай эле аска боорунан ачуу шаңшып калдайган бүркүт көктү көздөй атырылып чыкты. Канаттарын тез-тез кагып барып анан күү менен канаттарын калдайга жайып төбөдө айланат. Жолдогу баатырлар бүркүткө көңүл бурбай коюшкан жок. Бары тең көктөгү бүркүттү карашат. Дал ушул маалда кайдан жайдан белгисиз жаанын бир жебеси учуп келип Зайырдын жанындагы олбурлуу жигитти атынан учуруп түшүрдү. Жүрөктөрү селт эте түшкөн баатырлар колдоруна курал кармап, туш тарапка элендешет. Айланада жалама аскадан башка эч нерсе көрүнбөйт. Нарыдан бери кайыган бүркүт ачуу шаңшыды да, канаттарын бырыштыра бүгүп өйдөдөн ылдый чумкуду. Бүркүттүн ушунча тездик менен келатканын көрүп узун бойлуу баатыр жаа менен мээлеп атаарда, дагы эле кайдан жайдан белгисиз жаанын бир жебеси учуп келип аны да атынан омокруп түшүрдү. Бирине бири ыкталып, тегерте курчалган жоокерлер көздөрү алаңдап, буушайман. Жогорудан күч менен учуп түшкөн бүркүт курч тырмагын четкерек турган жоокердин эки ийinine матырып, түлкү алгандай көккө көтөрүп кетти. Ырым үчүн канаттарын кагып да койгон жок. Бир саамдан кийин карышкан тырмактарын жазды эле, узун бойлуу жоокер ободон ылдый учуп чоң таштын үстүнө былч этти. Укса да бир жөн эле, көргөн көздөрүнө ишенбей делдейип туруп калышты. Ооздору жарым жартылай ачылган. Адамды бүркүт илип, көктөн ылдый таштайт деген эмнеси...

- Жигиттер бул жолдон эртээрек чыгып кетпесек, тирүү калчу түрүбүз жок. Чу-чу – деп атына камчы салып, тебинип Зайыр жол баштап чаап жөнөдү. Башчысы тайсалдап турганда калганы жөн турчубу. Биренен сала бири жуткунуп чаап жөнөштү. Канымжан минген ак боз атты ооздуктан тартып, Зайыр жанүрөп, атын чапкылап алдыга озот. Артында калган жигиттери аскадан жааган жаанын огунан кырылып, бири дирилдеп жан бералбай кыйналса, бири атка сүйрөлүп кан чууртуп барат. Зайырдын аты жорголоп ак боз атты коштоп бир топ алыстай түштү. Тээ алдыда, жолдун чок ортосундагы кара ташта комдонуп жанагы бүркүт отурат. Берки чаап келаткан атчан караандарды көрүп учуп кетчү түрү жок. Кайра сес берип комдонуп отурбайбы, тобоо десең. Жакындап калганда Зайыр аттын башын тартып, «тык» токтоду. «Бул кандай неме. Көрсөң деле» дегенсип аны үңүлө карады да, анан артына бир кылчайып, эки жака көз чаптырды. Канымжан болсо бүркүткө мурдатан тааныштай болуп аны күлмүндөй карады да, Зайырга сыр билгизбей ичинен кымындап отурат. Жана да аскадан атылган окторго таң

берген эмес. Тескерисинче ошол жака сүйкүмдүү карап, ошол жака учуп барчудай болуп бир башкача сезимде болгон. Ал эмнедеген сезим? А балким жүрөк кылын черткен тунук махабат болуп жүрбөсүн... Колуна жаасын алып бүркүткө мээлей бергенинде, аскадан дагы бир жаанын жебеси учуп келип тебетейин омкоруп кетти. Көзгө атаар мерген бир атканынан жаза тайчы эмес эле, бул «башыңдын амандыгында кызды таштап жолуңа түш» деген белгиси го. Зайырда так ушундай деп ойлогон. Өнү кубарып, салбырап ойлоно түшкөнүндө, дагы бир жаанын жебеси учуп келип оң колун тилип өттү.

- Болуптур, койберейин. Бирок, жанымды тирүү калтыр – деп аска жаңыртып кыйкырды да, Канымжан минген ак боз аттын ооздугун койберип, «бул деги учабы?» дегендей алдыдагы бүркүттү карап калды. Айбанда болсо акылын кара. Канымжанды койбергенин көрүп канаттарын жай кагып жай эле көккө көтөрүлдү. Ошентсе да эки көзү Зайырда. Жарыктык, адамдарга адамдар ишеним артпай калган кезде айбандар деле адамдарга жөн эле ишене коюшпайт тура. Канымжанга залакасы тийбесе экен дегенчелик кылып өтө алыс учпай, төбөдө гана айланып турганын көр.

Өлүмгө барып турган балээден кутулганына тобо кылган Зайыр артын карабай жоргосун жорголотуп, арбайган карааны уламдан-улам кичирейип, тээ алдыдагы жолдун учуна жетип жок болду.

Күн батып бул чөлкөмдү күүгүм талаш караңгы каптай баштады. Тээ чыгышка карай аягы жок чубалган тоолор, андан бери олбурлуу дөө тикесинен тик тургансып көк тиреген жалгыз аска турат. Асканын боорундагы үңкүрдө жел менен желпип коломто күйүп, кийиктин куйкаланган жыты буркурап жел менен кошо чубалат. Үңкүрдүн оң тарабында ак темгили бар кара чаар, жоон билектүү алып бүркүт жалындаган отту ормоё карап отурат. Анда-мында шаңшып койгону болбосо, деле койдон жоош. От тегеректеп отурган Канымжан, көзгө атар мерген Кылычбек менен майектешип отургансып, назарын аларга салат. Бул бүркүттү асылдын сыныгы, кыраандын кырааны дешет билгендер.

Олбурлуу Кылычбектин кучагында эркелей башын жөлөгөн Канымжан көзүнөн мөлт – мөлт жаш агызат да:

- Чоң атамдан мындайды күткөн эмесмин. Деле үч уктасамда түшүмө кирген эмес. Каарыган Карабекке токолдука берет деген эмне деген жорук... Болоттун кыркы боло элек жатса... - деп ичиркенип, өпкөсү өпкөсүнөн уруп буркурап ыйлап жиберди.

- Болдучу, көп эле ыйлай бербесең. Андан көрө кел алыс жака кетебиз. Балким сен күйүтүнөн арылаарсың. Балким биз ошол жактардан бактылуу болобуз – деп жоолкотту Кылычбек мерген. Аны сүйкүмдүү карап, негедир анын кучагында өзүн коркунучсуз сезип тургандай, көзүнүн жашын шыпырып салды да, өз кайратына келип, бирок Кылычбектин кучагына кайрадан бекинип уйкуга кетти. Анын мындай көрүнүшүн Кылычбек мындай түшүндү: «Сен айткан жактарга менда барам. Сен тарткан түйшүктү менда тартышам. Сенсиз мен жарым жанмын. Мен сени сүйөм!»...

Бул экөөнөн башкада бул үңкүрдө адам бар окшойт. Төрдө катталып салынган талпактын үстүндө, кара чапанды айкарасынан жабынган жүдөө

адам жатат. Анда – санда онтоп, күрс этип жөтөлүп коёт да, жаткан жеринен аары оодарылып, бери оодарылып тынчы жок. Чачы, сакалы өсүп же кары экени же жаш экени билинбейт. Эки буту шыйрагынан сынганбы, айтор шакшак коюлуп ак чүпүрөк менен чытырата таңылуу. Анысы да кирдеп кандын кызыл-кочкул катыгы беш-элү.

Бул адам баягы Карабектин жигити Садык баатыр. Байынын токолунун өлүмүнө шектүү делип, качып жүрбөдү беле. Ошол качып жүргөн күндөрдүн биринде жаардын борундагы, бир буту араң батчу кыядан өтүп баратып жаза тайыган. Кармайын десе колго илинээр эштеке жок, шар аккан сууга түшүп агып кеткен.

Ийрилип-чубалып тээ капчыгай ичи менен күргүштөп аккан суу дал ушул жайыка келгенде жайланып, мемирээп агып калат. Ушул тарабынан тырмышып, жер чапчып суудан жээке Садык суурулуп чыкты да, кургака жеткенде сулк жыгылды. Берки коктуда алсыз олжосун көргөн карышкыр суу жээктеп Садыкты көздөй желип жөнөдү. Көптөн бери жакшылыктуу табылга табылбай, ичи кабышып калды эле, мындайды кудай бербеспи, тим эле жөн койсоң алы кетип, бутунан туралбаган алсыз олжосун кежигеден алып, сүйрөп кеткиси келди. Бирок, тилегин таш капкандай көктөн бүркүттүн шаңшыганы угулуп, айбанда болсо «ай ушунун азабы ай!» дегенсип көктөгү калдайган бүркүттү көпкө карап турду да, анан келген жолуна бурула берип, эс учун жыйалбай жаткан Садыкты кызарган көздөрү менен чалып өттү. Анан тээтигиндей обочороок барып чокчоюп отуруп, бир асмандагы бүркүттү карап бир Садыкты карап өз алдынан ойлонгондой. Эмнени ойлонду ким билиптир, бирок өз акылына салып бир чечимге келди. Күтүлбөгөн жерден арышын кенен таштап кайып келди да, Садыкты басып жыгылды. Карышкан жаактар, курч тиштер кежигеден бир толгоп болгуча калдайган бүркүт чеңгелдеп, бөктөрүп көтөрүп кетти. Салмагы сайдын ташындай болгон карышкырды, коён илгенсип шукшурулган күүсү менен тээ көккө сызып учту. Алдында ач карышкыр тырмалаңдайт. Канаттарын кагып келип мерчемдүү жерге келгенде карышкан тырмактарын жазып жиберди. Каңшылаган карышкыр лам дегиче шуу учуп келип канн жайып эле жанчылды.

Батыш тараптагы боз чаптуу кырда көз кырын салып турган Сагалы мерген атын чаап келип, Садыкты эки колтугунан өйдө жөлөп, атына бөктөрө салды да, өзү так секирип минип, келген жолуна түштү. Карышкырдын көзүн оюп, иче-кардын чубап отурган бүркүт эсинин кетип баратканын адатынча ормө карады да, алдындагы табылгасын удаасынан эки чокуп, анан көктү көздөй кайыды. Шукшурулган күүсү менен Сагаалынын төбөсүнөн кайып өттү да, алдыга озду. Калдайган бүркүттүн көлөкөсү, жерде өзү менен кошо жарышып баратат. Канаттарны анда – санда какканы болбосо, калдапта жайып өз багытында сызып баратат...

Карабектин айылы бака-шака. Келин кыздар боорсок бышырып, өспүрүмдөр отун-суу ташып, жигиттер союлуучу малдарды камдап бирининда колу бош эмес. Бир гана Карабек чал түндүктү жарым жартылай жаптырып, туурдукту түрдүрүп төрдөгү аю талпакта кырынан түшүп

жатат. Деле сулуу жаш токолун эстегенде бетине кызыл жүгүрүп, кубанычы терисине батпайт. Деги эле бул куу тумшук каарыганы нарк-насили менен болбой, бийлик-байлык дегенде жанын берүүгө даяр. Эми минтип Канымжанды алам деп делөөрүп, жаш кайындай масс болуп жашаргысы бар, түгөткүрдүкү. Кырынан түшүп ой учугун улап, кубанып турган маалда күйүп-бышып Зайыр атын чаап келип түштү. Өпкөсү өпкөсүнө кагылып, маңдайынан тер чыпылдап, жанүрөп боз үйгө чуркап кирди. Жаңы эле кызамтык болуптурган жүзү заматта бозоро түшкөн Карабек кирип келип чөгөлөй кеткен чалдыр көздү теше тиктеди.

- Ой эмне болду? Мынча неге күйүктүң?

- Бийим, каргыш тийип, жолдон жигиттерди бүт кырып Канымжанды тартып алды.

- Эмне?.. Энтикпей оңураак түшүндүрчү... Ким кырды?.. – деп Карабек ачууланып, жини шакардай кайнаганынан ар бир сөзүнө басым жасап кыйкырды. Энтиккен Зайыр кептин ийне-жибин кооротпой баарын баштан-аяк айтып кирди. Боз үйдүн ичинде аркы-терки басып, жаны жай албаган Карабек Зайырдын айткандарын таңгалуу менен угууда.

- Хм, де. Демек көзгө атаар мергенчини көргөн эмес экенсиң да – деп төрдөгү аю талпака көчүк басып, башын мыкчый кармады. « - Ким боду экен? Алп бүркүтү бар көзгө атаар мергенди мурун-кийин укпаган элем» - деп ичнен ой толгоп анан:

- Эмне кылдык? Кашайып тоюма Темирханды чакыртып койбодум беле. Каап, чакыртып кою, шыдың кылгансып той болбой калды десек болбостур. Анда экөөбүздүн тең башыбыз алынат – деп баштагыдай ачууланып сүйлөбөй, бул жолу сабырдуу кеп кылып, айласы түгөнөөрдө Зайырдан кеңеш сураган кербези. Карабектин булл кебине жибй түшкөн Зайыр өзүн эркин сезип, кериле отурду да, анан минтип айтты:

- Темирхан сиздин кандай кыз менен үйлөнө турганыңыз жөнүндө кабары жок. Ал жөн гана үйлөнүү тоюңузга келип кетет.

- Муну менен эмне айткың бар, шумкарым!

- Эмне, бул төгөрөктүн төрт бурчунан сизге ылайыктуу кыз табылбай калыптырбы? Канымжан болбосо, башкасына деле баш кошунуз – деп кайран чалдыр көз Зайыр, Карабекке акыл үйрөтүп отурганына кичине болсо да өз ичинен көтөрүлүп, төбөсү көккө жетти. Анысын байкабаган Карабек Зайырдын жакшы кеңеш берип отурганына ичинен жылып, бирок сыртынан сыр билгизбей башын ийкеп тим болду.

Алтын чепкен, алтын таажы кийген Темирхан жүздөгөн жанжоокери, кырктай баатыры менен Карабектин айылына күтүрөп эле барып түшүштү. Каарыганда каарыдай болуп наркы менен чыкпай, жаш балача чуркап, кудундаган Карабек падышанын алдын тозуп чыкты. Колун бооруна алып, чекеси жерге тийгиче ызаат кылды да, ал-ахыбалын, ден-соолугун сурап саламдашып калды. Көргөндөр көкүрөгүн мыкчып « ой тобоо, кантээр экен» дешип баш чайкашат. Демейде карапайым эл түгүл, нарк – насилдүү, кадырлуу карыялар келгенде мынчалык сый кылбаган Карабек Темирхандар отурган ак өргөнү буту-бутуна тийбей өзү тейлеп жүрөт.

Мурут – сакалы такырайып кырылган, жүзү ак саргыл келген отуз беш жаштардагы Темирхан тостойгон көздөрүн дасторкондон албай, кымыздан сыпайы ичип отурат. Оң тарабынан орун алган сакалы сербейип, көздөрү куду куу түлкүдөй жүлжүк, арык чырай, башы сүйрү келген каарыган чал Темирханга бир нерселерди кобурап отурат. Ал сүйлөгөн сайын Темирхан жибип, анын сөзүнө макул болгондой башын ийкейт. Бул чалдын аты Ысман. Амалкөй ысмандын жанында Карыбектин куулугу кеп эмес. Ысман Карабектен ашып түшөт. Капилеттен сөз таап, чукугандай айлакер Ысманды Темирхан өзүнө кеңешчи кылып шайлаганы бир жыл толук боло элек.

Темирхан падыша боло элек кезинде Алыбай байдын коюн кайтарып каарыган ата-энесине жөлөк болуп турган. Ошо кезде Кыргыздын үч олуясы түркүн түрлүү мүнөздөгү адамдарды падышага алып келип жыл өткөрбөй кайрадан тактыдан кулатып, башкасын шайлап турушкан. Эми кезек турмуштун запкысын ачуу тиштеген, байдын кулдарына жетти. Ошондо куу түлкү Ысман карыя Темирбекти (кул болуп жүргөн кезиндеги аты) падыша болууга үндөйт да, кары-картаң, кем багалдарга жардам берип туруусун сунуштайт. Ысман ошо кезде орто бардар адам эле. Бийликке жетүүнүн амалында өзүнүн эсебинен Темирбеке жыйырмадай кой берет да, аны үч олуянын айылындагы жакырларга бирден таратып берүүсүн табыштайт. Темирбектин мүнөзү жумшак келип, бирөөнүн буйругуна лам дебей аткарып жедеп көнгөн жан эле. Ысмандын айткандарын так аткарып, үч олуянын көзүнө чалгып калат да, анан үчөөнүн кеңеши боюнча падышалык тактыга көтөрүлөт. Кийин үч олуянын сыйкыры алсырай түшкөнүндө алардан коркпой туруп сыйга сый, сыр аяка бал дегендей Ысманды өз кеңешчиси кылып шайлап алган.

Куттуу дасторкондун сол тарабында Молдосанды, өзүнүн баласы Абакирди жоого таштап, качып кеткен Алсейит баатыр отурат. Ал азыр Молдосандын ордун ээлеп хан ордого тийешелүү жоокерлердин башчысы болуп шайланган. Андан ылдыйраак жагында намысы мокок Болотбек баатыр отурат. Жаңыдан күчкө толгон жаш балдарды жоого таштап кеткени үчүн ал капаланбайт. Капаланмаксын ойлонгусу да жок. Ал эми Алсейит али күнгө чейин өзүн өзү күнөөлөп, кээде алдастай түшөт да, өз баласын жоого таштап качканын өз алдынан эстегенде жердин жети катмарына кире түшөт.

Тойдун ырым-жырымы, жедеп көнгөн салты аткарылып келген коноктордун алды узап, арты бата кыла баштады. Ошондо Темирханда бата тартып тураарында Карабек алдына келип чөгөлөп отурду да, колун бооруна алды.

- Улуу урматтуу Темирхан. Сизге айтаар бир жашыруун сыр бар – деп айтып келатканда Ысман сөзүн чарт жулуп, өзүнүн бетине чапты.

- Эй куу түлкү. Мындай амалкөйүндү билгенде тойюңа келбейт да болчубуз. Ойуңда Темирханды менден алыстатайын дедиң да ээ? Билем, жеке эле сен эмес өзүн акылдуу сезген чалдын бары Темирханга кеңешчи болууну эңсешет. А бирок алардын бирөөсү да менчелик татыктуу эмес – деп ысмыска келбей Карабекке сөз кезегин берген жок. Оозунан алдыргандай

болуп, делдейип четке туруп калды. Темирхандар болсо аттанышып, күтүрөтүп аттарын чаап жөнөштү.

Асыл тукум аттарды текирең таскактатып, жолдогу чанды сапырып бараткан Темирхандын калың колун көзү менен узаткан Карабек кез-кез колун ушалап, жинденгенсип купуя күбүрөнөт. Анны байкаган Зайыр жанына келип жанаша турду да:

- Байым, эмнеге капасыз? Той ойдогудай өтүгө чиркин! Дасторкон толо түрлүү даам, ыр-бий, оюн-зоок деги койчу кайсы бирин айтайын... Охо, тигине жаш токолуңуз кылгырган көздөрү менен жизге жылмайып отурат – деди шарапка кызыган Зайыр туурдуктары түрүлгөн боз үйдөгү кыз-келиндер коштогон байнын токолун карап.

- Тура, той ойдогудай өтгү. Бирок, булл тойдун өткөрүү максатын мен башкага бургам – деп Карабек көзүнүн төбөсү менен чалдыр көз Зайырды тигиле бир карап, анан ак кар баскан тээ алда кайда жаткан тоолорго жүзүн бурду.

- Сиздин кебиңизге түшүнбөдүм – Зайыр Карабекке суроолу кадалды.

- Баягыда үч олуяны уулантып өлтүргөнү барганыбызда боз үйдүн артынан жашынып алып алардын жашыруун сөздөрүн угуп албадык белек, эсиндеби?

- Ооба, эсимде.

- Ошол сөздөрдү Темирханга айтып берип, үч чалдын башын алдырып тындырайын дегем.

- «Бир топ жетим балдарды Акылдуулук мектебине берип, Темирханды тактыдан кулатабыз» деп болбогон бир кыялга минип алып учушкандабы – деп Зайыр кашка тишин көрсөтүп ырсая күлдү.

- Ооба, ошол кеп тууралуу. Анан эле жанагы каарыган Ысман сүйлөтпөй туруп албадыбы, тукумуң курут болгур!

- Анда анын көзүн тазалоо керек.

- Оо, шумкарым. Байкабай жүрсөм сенден өткөн акылдуу жоктой. Тура айтасың, анын көзүн тазалап, анан Темирхандын кеңешчиси болууга жол чабыш керек.

- Ысманды го кекилик өлтүргөндөй өлтүрөм дечи. А бирок, ордун ээлейм деген оюңуз суу кечпей калабы деп турам – деп Зайыр эки ийнин куушуруп койду. Чалдырайган көздөрүн теше тиктеген Карабек:

- Кандай болбосун, сен Ысманды өлтүрүп тоо аралап жашына тур. Калган ишти мен өзүм бүтүрөм – деп токолу отурган боз үйапка басып кетти. Тээ ийрилип-чубалган жолдун тоого кирип кетчү жериндеарбайган атчан караандар узап баратат. Ошол күтүрөгөн Темирхандын колун чалдырайган көздөрү менен тигиле караган Зайыр өз алдынан ойго чөмүлдү...

...Түштүн чындыгы... Сөлдүрөп кунары учкан Асылбек чал чүкөдөй бою ого бетер кичирейип, бүкчүндөп боз үй көлөкөсүндө кетмен курчугуп отурат. Жаак эти шимилип, сөөктөрү түрсүйүп чыгып, эки көзү чүңүрөйүп жүдөө. Санаанын сары уусу аны акырындык менен көргө сүйрөп бараткансып алыстан карааны арбайып көзгө суук. Ары-бери өткөндөр чалды көрүп калса бирин-бири түртүшүп чоочун кишини көргөндөй аңырайып өтүшөт. Оо Кудай, пендечилик деген ушуго? Булар кечээ эле Асылбек дыйкандын

марттыгын даңазалап мындан ун, талкан алып турушчу эмес беле. Асылбек дыйкан эмгегинин үзүрүн жалгыз өзү көрбөстөн бүтүн айыл элине таратып берчү эле го. Эми минтип башына каран күн түшкөндө, далысын салып бетине түкүрүп калышты. Асылбек чал кокус кимдир бирөөнү көрүп калса боз үйгө кире качат. Үлгүрбөй калса олтурган жеринде башын жерге катып, «Оо сакалың өрттөнгүр чал, жооругуң жолдо калсын» - деген шыбырлар аны куйкалап, өртөп, терисин тирүүлөй сыйрып салат. Өзү жөнүндө түркүн түрлүү ушактарды кулагы чала калып жүрөт. «Өлөйүн десе жан таттуу, кирейин десе жер кату болуп» мындайда ажал сааты да келбейт. Чындыкты чыркыратып отко салбай, Асанаалынын чакыртып, элге жыйын кылып бир төгүлгүсү бар. Бирок, «Эгер биз жөнүндө айтсаң, Канымжанды өлтүрөбүз» - деген сөздөр аны чынжыр менен байлагандай, тулку боюн бекем кармап алды. Ал чынжырдан өмүр бою чыгалбасын боолгоп, бир гана ажалын күтүп, ой сезими капаста.

Күн аркан бою көтөрүлүп, шашке убак. Сабы кыска кетменин жалтырата чыңап бүтүп, боз үйгө кирип бараткан Асылбекти «эй чал, токто» - деген үн артка бурду. Хан ордодон келаткан салык жыйноочулар экен. Алар үчөө эле. Алдыдагы бою пас, толмоч келген кер мурут жигит:

- Ассоломалейкум чал – деп аттан түштү.

-Ваалеккуматсолом. Үйгө киргиле балдар – деп үчөөнү тең сыдыра карады.

- Жо-ок чал. Биз шашып жүрөбүз. Эсиңдедир, былтыр кургакчылыкка шылтоолоп салык төлөгөн эмессиң. Быйы жаан-чачын Кудайга шүгүр эле болду го. Эмми төлөөрсүң, чал – деп кашкатишин көрсөтүп ырсайды толмоч жигит.

- Ооф – деп ачуу үшкүргөн чал, алдастап барып буйдаланып калды.

- Тигил-бул дегенди башкаларга кеп кыл. Бизге он кап буудайыңды жүктөп берсең эле салыгыңдан кутуласың.

- Я балам былтыр эки кап карыз болбодум беле. Быйылкы менен төрт кап болот да – деп чал жалооруй карады.

- Муну мен чыгарган жокмун. Билсең булл Темирхандын буйругу. Ал эми Темирхандын буйругуна эч ким каршы болоалбайт. Же эмне Темирхандын буйругун четке каккың барбы? Төлө дегенде төлө да – деп карызын доолап келгенсип кеккете баштады.

- Кой айланайын, Темирхандын буйругун четке кагам деп кара башыман айрылгандай ал жок. Түшүнүп койчу садагаң кетейин. Сениңделе мендей каарыган атаң бардыр. Быйыл да түшүм алган жокпуз.

- Эмне? Сен мени шылдың кылып жатасыңбы?

- Жок айланайын. Шылдыңдабай калайын. Салыкты төлөйүн десем берерге эч нерсем жок. Ырайым кылагөр, кагылайын – деп мусапыр чал көзүнөн жаш кылгыртып, жалооруйт.

- Ок энеңди... Берерге эч нерсең жок болсо, анда бул боз үйүңдү, ичиндеги оокатың менен кошо жүктөп кетели – деп толмоч жигит оозунан шилекейин чачырата жулуна сүйлөп, эки колун бөйрөгүнө таяды. Көзү чанагынан чыга жаздаган Асылбек чал бутуна чөгөлөп:

- Ырайым кыла көр. Айланайын бул эмне дегениң? Каарыган чалды көчө тентитип, селсаяк болсун дегениңби? – көзүнөн жаш куюлтуп, боздогондоп киргенде тигил жигит колтойгон өтүгү менен төштөн ары бир тепти.

- Каарыган ит! Эмне уулуйсуң? – деп үчөө кийиз бышыргансып тепкилеп киришти да, качан гана эстери ооп көчүк басышканда, Асылбек чалдын ооз, мурдунан кан кетип, көктү карап жатып калды.

Асманды ала булут каптап, күндүн көзү бирде көрүнсө, бирде көрүнбөйт. Батыштан келген мелүүн жел кыска чөптү бир тарапка кыйшайтып барып, чалдын уйпаланган бубак чачтарын сылап турду. Үчөө боз үйдү тез эле чечип, төөгө жүктөй салышты да, аттанып жолго чыгышты. Алардын карааны кашка суну бойлоп тээ ала белди ашып жок болгуча, чал жаткан жеринде былк этпеди. Көзүнөн чыккан жаш мончоктоп шимилген бетинен ылдый агып, оозунан чыккан кызыл канга аралашып сакалын аралап барат. Азыр анын заманасы таарып, жан дүйнөсү өксүп-сыздап, көзү кашайды.

- Оо шорду башым! Эмне үчүн? Кайсыл күнөөм үчүн?.. Оо Кудай – деп көктүк арап кырылдаган үнүн ый мененк ошо чыгарып жатты. Көзүнүн жашын, ооз-мурдунан кеткен канды жеңи менен шыпырып, бери оодарылып боз үйдүн ордун караса коломтодогу үйүлгөн гүлдөн башка эч нерсе калбаптыр. Гүлдүн да жанын койбой батыштан соккон жел сапырып жатты.

- Ээ кокуй! Булл эмне деген шумдук? – деп ат араба менен келип калган узун бойлуу жигит, арабадан секирип түшүп:

- Асылбек ата эмне боду? – деп көзү алаңдап чуркап келди.

- А балам, сенсиңби? Мени тигил хандын салыкчылары салык төлөбөйсүң деп сабап, боз-үйүмдү жүктөп кетишпедиби – деп жаш балача бүжүндөп тигил узун бойлуу жигитке карап ыйлап жиберди.

- Каап эртээрек келгенимде алардын сазайын колдоруна карматпайт белем! Шашпагыла ташбоорлор! – деп өз алдынан ачууланган Чолпонбек Асылбекти жөлөп таяп тургузду.

- Капа болбо ата. Мен деле сенин балаңмын го. Менин үйүм сиздин үйүңүз – деп мусаапыр чалды жоолкотуп, арабанын артына отургузду да, өзү алдына отуруп, бою пас, жүдөө атка камчы салып, жол жүрүп кетишти. Булл жигит Асылбек чалды аталаш бир тууган маркум инисинин жалгыз баласы.

Сыдырым желге сапырылып жаткан коломто гүлүн тиктеп асылбек карыя ойлуу барат.

- Ой тобоо, карасаң! Баягы түшүмдүн шумдуктуугун. Бары дал ошондой болду го чиркин! Көрсө түшүмдөгү атчан белгисиз караан Карабектин жигити Зайыр турбайбы. Эгин талаага от койгону, эгинди чалгы менен чапканы. Неберем отту өчүрөм деп өзү кошо күйгөнү, анын киши колду болуп өлгөнү. Оң тарабымдагы чоң суунун аркы өөзүнөн берки өөзүнө өтөөлбаган небере кызым Карабеке токол болуп, менден алыстаганы го, көрсө. Мм-де, ордуман жылалбай, эки бутум казык болуп калганы, эки жөжөмө жардам бералбаганым турбайбы. Жыраандан жөжөлөрүн коргогон чабалекейче болгон жокмун, сакалым эле өрттөнсөчү! Ал эми атчан караан атын жорголотуп келип үстүмдөгү чапанымды жулуп, белимен өйдө энеден туума жылаңач калганым жалгыз боз үйүмөн айрылганым тура. Ой

шумдугун кургур! Ушундан көрө тату уйкуда жатып өлүп кетсем гана. Шар аккан көргөнүм шордуу башым өлүп тынбай булл жер үстүндө дагы өмүр сүрөт окшойм, кебетеси...- деп ичинен куйкаланган чал бүкчүйүп ойлуу баратат.

Арабанын качантан бери майланбаган дөңгөлөктөрү кыйчылдап, таштан-ташка урунса так секирип коюп, жолго коюу чаңды уюлгутуп баратат...
...Ысмандын өлүмү... Кырка-кырка майда тоолор тээ алда кайда чубашып, ак кар баскан аскаларга барып токтошот. Ошол ак кар баскан бийик асканын күнгөйү күнөстүү келип, чокусу ак кар басканы менен этеги мал-жанга ыңгайлуу жер. Жаз келгени жер эрте жылып, чөп эрте чыгып шарты өтө катаал эмес. Ошондон уламбы бул асканын күнгөйүндөгү узун этегин калдайган чоң шаар узунунан ээлеген. Шаардын тегереги чымын-чиркей өтө алгыз зор чептер менен курчалган. Элү жоокер араң ашчу үч тарабында үч чоң дарбазасы жайгашкан. Сакчылары сагызгандан сак болуп, чычканга кебек алдырышпайт. Күнгө жаркылдаган соотор, найза, калкандарын жанаштыра кармаса да жердегилерге чептин үстүндөгү сакчылардын караандары арбайып кичине көрүнүп калат. Кокус душмандар кол салса чеп үстүндөгү сакчылардан коркпой, береги калдайган чептен сүрдөшөөрү ажеп эмес.

Шаардын түштүк тарабындагы калдайган дарбазанын бир канаты ачылып, Ысман карыя жыйырма чакту мергендери менен тайгандарын ээрчитип, аттарын текирең таскактатып чыгышты. Мергенчиликке бүйүрү кызыбаган Темирхан эзели аң улоого чыкпайт. Анын кеңешчиси Ысман жаа атканды жанынан артык көрүп, аң улоого ат тезегин кургатпай чыгып турат. Шаардан бута атым узаган соң жулкунуп араң турган аттар ооздуктары койберилип учкан куштай кайып жөнөштү.

Меиреген түздүк талаанын бир учун кынтыксыз ээлеген калың токой аң улоонун минден бир жолу. Аска-зоого чыгып ак илбирстен айырбаштап кырып, эчки –текени үйүп алып келишсе деле болмок. Бирок, негедир Ысмандын аска-зоого көңүлү чапкан жок. Ой сезими токой тарапка байланып туруп алды.

Мергендер экиге бөлүнүп, токойдун эки тарабынан кирип, коён, түлкү, кекилик аттууну түк койбой отурушту. Оюндун кызуусуна баткандай, моокумдары канбай, далее болсо бириннен сала бири жаа атып, тайгандар учуп тийип, коёндорду кежигеден алып булкуп өтүштү. Мына так ушул маалда каарыган бактын бутагында уурданып отурган караан жаасын тартып, чалдырайган сол көзүн жумуп, оң көзү менен мээлеп, ичинен купуя күбүрөнөт. «Айда, айт» - деп кыйкырып, кокус атканы жаза тайбай тийсе «корс» күлүп коюп мергендердин ортосунда жүргөн Ысман кокусунан атынан «топ» этип ыргып түштү. Көздөрү алаңдай түшкөн мергендер түшүп, ооз-мурдунан канн кетип кырылдап жаткан чалды жарданып карап калышты. Жаанын жебеси кежигесин жарып өтүп, устарадай курч мизи кекиртектен канга жуулуп чыгып калган. Жүрөктөрү опкоолжуй, үрөйлөрү учкан мергендер бирин-бири шектүү карашат...

« - Жарыя, жарыя! Баарыңар уккула! Укпадым деп айтпагыла! Кечээ хандын кеңешчиси акылдуу Ысман киши колду болуп көз жумду. Улуу урматтуу Темирхандын жарлыгы боюнча кимде-ким кылмышкерди таап келсе Ысмандын орду ыйгарылат!» - деп жар салган атчан жарчылар төгөрөктүн төрт тарабына чаап жөнөштү. Муну уккан акылдуу сөөрөйү да, акылы жок акмагы да ханга кеңешчи болот элем деп хан ордого жөнөп калышты. Алардан куу тумшук Карабек калчубу? Сыйга кийчү киймин кийип, жал куйругу чубалган тулпарды минип жөнөп калды. Кеңешчи болооруна ишенип, бейкапар сапарын улап жөнөдү.

Хан ордо. Шаар ичи быткылдаган эл. Тар көчөнү бир топ басып анан кең көчөгө келгенде бутунун учу жерге тийбей дарга асылган жыйырма жигитти көрдү. Тултуяп тилдери чыгып, беттери жел толгонсуп шишиген жигиттер абада калкып канна турушат.

- Булар мергенчилер. Ысман карыя ушулар менен аң улап жүрүп киши колду болуптур – деди тору атын жанаштыра бастырып мыртыйган арык киши. Өзүн кеңешчи болооруна ишенип, төшү көтөрүлүп турган Карабек:

- Эмне? Сен дагы кеңешчи болгону баратасыңбы ия?- деп үнүн бийик чыгарып корс этти.

- Жо-ок. Кеңешчи болом деп башыма кара таш тийиптирби? Мага өзүмдүн ырыскым эле жетет... а сиз ханга кеңешчи болом деп бараткансыз го, кебетеси? – Карабекти бутунан башына чейин сынап карады. Ансайын Карабек боюн көтөрүп:

- Албетте! Булл чөлкөмдө менден өткөн амалдуу жок. Муну жакында бөркүндөй көрөсүң – деп сөөмөйүн өйдө көтөрдү.

- Хи, хи. Менден өткөн амалдуу жок деңизчи. Анны көрөбүз аксакал. А сиз билесизби? Эгерде кылмышкерди таппасаңыз алдыгы сакалы сербейген башыңыздан айрылаарыңызды?

- Биллем. Анны сенден жакшы биллем- деп атына камчы салып алдыга озуп жөнөдү.

Түн. Көмкөрүлгөн асманды жымындаган жылдыздар тегиз каптап, кээде бирин-серин куушуп өтүп жок болуп турушту. Караңгы үңкүрдүн ичинде кара чапанды айкарасынан жабынып, узунунан бир караан жатат. Ал улам «шырп» укса эле башын өйдө көтөрүп тыңшайт да, кайра жазданып калат. Көпкөө чейин кирпич ирмебей, сактанып жатып чырма этип уйкуга кетти. Коңурукту куш тартып, катуу уйкуга кеткенде ийинден кармап, булкуган караан ойготуп жиберди. «Селт2 этип чочуп кетип колундагы канжарын берки караанга кезеп:

- Сен кимсиң? – деп үнүн кырылдатып чыгарды.

- Мени Карабек бай жиберди. Сени тез келсин дейт. Таң атып кеткиче эч кимге көрүнбөй эртээрек жетели – деп купуя шыбырады. Анны уккан Зайыр ачуу үшкүрүп ордунан турду да, чапанын жонуна жаап, жаасын колуна алды.

Көлөкө чүмкөгөн аска тоонун капчыгайында көзгө сайса көрүнгүз түн. Капчыгай түпкүрүндө атчан эки караан жолдун чаңын сабап баратышат. Таң сөгүлүп, эл ойгоноор маалда Каарабектин боз үйүнө кирип барышты. Төрдө

кырынан түшкөн карабек түнү бою уктабагандыкыбы көздөрү кызарып, ирен түнөрөт.

- Аа, келдиңерби? – деп малдош токунуп отурду. Кирип келип эч үнсүз босогодо кадалган Зайыр «-Эмне болду?» дегенсип Карабекти суроолу карады.

- Кел отурбайсыңбы? Эмне туруп калды? – деп Карабек күрсүлдөп сүйлөдү эле, «-Менден кеңеш сурап, байкуш боло түшпөдү беле, буга эмне болгон?» - деп ичинен ойлоп, эчак орун алган тигил жигиттин жанына барып көчүк басты.

- Мен кечөө хан ордого барып келдим. Сен күнөөндү мойнуңа алып колго түшүп беришиң керек – деп айтары менен чочуп кеткен Зайыр:

- Сиз эмне, акмак болдуңузбу? – деп отурган ордуна атып турду.

- Отур, отур... Сен коркпо. Эгер мен кеңешчи болуп калсам сени зындандан оңой эле бошотуп албайынбы, туурабы?

- А эгер кеңешчи болбой калсаңызчы? Анда мен зынданда жатып чирийминда ээ? – деп жаак этин түйүлтүп, көзүнөн зар чачырата Карабекти карады.

- Эй, болду. Ачууланганыңды токтот. Хандын кеңешчиси болуш үчүн кылмышкерди таап бару керек экен. Ал эми хандын айтканы эки болбогону илгертен келген нарк. Ошон үчүн Темирхан кандай болбосун мени өз кеңешчиси кылат – деп күрсүлдөп келип, анан жай сөзгө өттү.

- Ишенип кой, зынданда эки-үч күн чыдай турсаң, андан кийин мен сени Алсейиттин ордуна алып барам. Жаманбы түмөн аскерди башкарып, элдин тагдырын өкчөп отурсаң. Бары сен айткандай болуп, курсагың ток, көңүлүң карк болот. Алдыңда тулпар ат, тегерегиң лаппай жигиттерге толот. Мен-мен деген чүрөктөргө баш кошосуң. Эй, эң негизгиси ойлогонуң ишке ашып турат. Анткени жогору жактан сени колдоп, мына мен отурам – деп ширин сөзгө салып, ачууланып турган Зайырды заматта муютуп жиберди.

Хан ордо. Шаардын чок ортосундагы кең көчөдө жык жыйма эл. Кара таан кумурскадан беш бетер бут коёрго жер жок. Тамаша оюн кургансып элдин көбү бир жерди тегеректеп, жарданышат. Ортодо тамаша оюн болбой эле, сексенден ашык акылдуу сөөрөй карыялар бирнин артынан бири кара башынан айрылып, кылмышкерди таппай келишкендиги үчүн колтойгон ай балтанын курч мизинен ажал таап, калган тирүүлөрү купкуу болуп сары убайым тартуу да. Элдин арасын толкутуп Карабек бий зайырдын кош колун кайрыган жигиттери менен ортого келип, ары бийик жерде тактыда отурган Темирхандын алдына ызаат кылып, ийилип барышты.

- Улуу урматтуу Темирхан. Мобул сексен карыянын ичинен жалгыз мен кылмышкерди таап келдим. Ал мына – деп башын шылкыйтып сөлбүрөгөн Зайырга сөөмөйүн кезеди. Темирхан бети башы канн болгон Зайырды бутунан башына чейин сынап карап, анан Карабекти да тостойгон көздөрү менен чалып:

- Бул өлтүргөнүн кантип далилдеп бересиң? Же күнөөсүз бирөөнү коркутуп алып келдиңби? Чыныңды айт, болбосо башыңды алдыртам – деп Темирхан

Карабеке ишенбегендей карады. Куу тумшук Карабек булл суроолорду эбак эле боолгогон. Анын жобу алдын ала дайын эле.

- Биз сизден тапшырма аларбыз менен жер-суунун баарын кыдырып, шектүүлөргө сурак кылып, бир топ түйшөлдүк. Акыры үңкүргө жашынган бул кишини көрүп, кармап алдык да, өлөрчө токмоктодук. Бирок, сабагандан майнап болгон жок. Ошондо анны коноктоп, шарапка мас кылуу жолуна өттүм. Кызыган немее баарын төкпөй-чачпай айтып берди. Эгер ишенбесеңиз, мына ысман карыяны өлтүргөн куралы – деп жааны, жебеси менен кош колдоп, ийилип барып ханга сунду. Темирхан жааны кармап, анан жебеси так эле Ысманга сайылган жебеге окшоштугун байкады. Оң колун билине-билинбес шилтеди эле, катар тизилген жоокерлердин арасынан экөө суурулуп келип Зайырдын кош колун кайрып, кайда бир жака сүйрөп кетишти.

Карабек темирхандын кеңешчиси болуп, хан ордодо койкоюп отурат – деген сөз батыштан соккон жел менен желпип, бат эле калайман калкка тарады. Карабектен кордук көргөн бечералар, жакасын мыкчий кармап «Ээ, Кудай шүмшүктөргө неге мынча жардам кыласың, эми ал баштагысынан да күчөйт тура» - дешип үрпөндөшсө, анын куулук-шумдугун анан калса кара мүртөз мыкаачылыгын билгендер» Колуна бийлик тийген тура, түгөткүрдү-кү! Эми бул көөп, баштагысынан да ашынат, көрөсүңөргө» - деп сөөмөйлөрүн көтөрүп бирине бири кеп кылат.

Айткандай эле Карабек өзүн кары экенин сезбей жаш балча көөп баштады. Мурун эле араандай ачык алкымы эми бөөрүнүн жаагындай керилди. Эл арасындагы сулуу- чүрөк кыздар топ-тобу менен хан ордого айдалып, бозуландар малайлыкка жумшалды. Баарынанда мурункусуна кийинкиси кошулган олчойгон салык – калктын башына тийген оор таяк болду. Кээ-бирлер чыдабай каршылык кылса, «Ханга кол көтөрдү» -деген жалган жала менен аёсуз жазаланды. Бир сөз менен айтканда карабек ысмандан ашып түштү.

...Жоомарттын Тибетке качышы... Төрт тарабы түркүн түрлүү китепке жык толгон бөлмөдө жыйырмадай бала китеп окуп отурушат. Берки четте, балдардан обочороок бир чоң китепти алдына жайып алып, кызуусуна баткан Жоомарт сол колун ээгине таяп алган. Ал өзгөрүлүп баштагы арык, сөлдүрөгөн Жоомарт эмес. Каруусу чыгып, күчү толуп, бою өскөн. Кийип алган кийимдери таза, тыкан. Кантседа «акылдуулук мектебине» келгени он төрт жылдын жүзү болбодубу. Боюн түзөп, шамдагай басып, олуттуу сүйлөгөнгө жедеп көнгөн жаны, тыштан жаңы кирген Тургунбайга карап:

- Кечиресиң! Ар бирнерсени өз убагында аткарышыбыз керек да. А сен китеп окучу убакта эшикте жүрөсүң. Аалым атага эмне деп айтам. Өзүң билесиң калп айткан болбойт – деп сабырдуу, жумшак сүйлөдү. Жоомарт башкалардан айырмаланып акылы тунук, зирек бала. Мына ошондон улам Аалым өзүнө жардамчы кылып шайлап, өзү жокто балдарга көз салып туруусун буюрган. Башынан эле Жоомартка өч Тургунбай:

- Сенин ишиң эмне?Кайда жүрсөм өзүм билем – деп орой жооп берди. Анын оройлугун жактырбаган балдар:

- Тургунбай бул кылыгың жакшы эмес. Адамга адамча мамиле жаса. Болбосо сыйдан тайышып калабыз – дешип туш тараптан теске ала башташты. Көпчүлүкө сөз кайтара албай, ызаланып өз ордуна көчүк басты да, муштумун кычырата түйүп, кабагын чытты. Бул жердеги балдар ынтымактуу, бир үйбүлөнүн балдарындай болуп ынак. Баарыс Жоомартты сыйлашып, анны колдошот. Жоомартта сыйга-сый, сыр аякка бал дегендей баарысы менен тилектеш. Жалаң гана жашоонун жакшыжактарын, адам баласына тиешелүү мыкты сапаттарды мээлерине кыт куйгандай сиңирип, акылдуу, ыймандуу болуп өсө келишти. Бир гана тургунбай таш боор, арамдыгынан арылалбай көп учурда досторуна жек көрүндү.

Бул жердеги балдардын жүрөгүн ээлеген Аалымдын ай десе айдай, күн десе күндөй болгон чүрөк кызы бар. Булл жердеги балдардан кичүүрөк болгондуктан баарысын ага катары көрүп, бир гана Жоомартка сырдуу сезими менен, сүйкүмдүү карайт. Экөөнүн достук көпүрөсү акырындап гүл оролгон махабатка, балалык таза сүйүгө айланып, күндөн күнгө табышмактанып барат. Бирок, мындай табышмактуу сезимге кабылганын «Сүйү деген жаш бала үчүн болбогон нерсе. Акылы жоктор махабатка жана шарапка мас болот. Өзүм «акылдуулук» мектебинен билим алып жатып, сүйүү-сүйүү деп жүгүрсөм оңбогон иш» - деп Жоомарт колун шилтегени менен, уктаса түшүнөн, ойгонсо өңүнөн Гүлайдын жүзү телмирип кетпейт. Канчалык катыган таш болуп, темирдей бекем кабагын чытса да Гүлайдын күлгөнү ай ааламды ээрүтчүдөй болуп Жоомартты кыйнап жиберет. Мына азыр да китептин эң кызык жерине келгенде, коомай ачылган эшиктен Гүлай шыкаалап өттү эле, жүрөгүнүн учу мурч салгандай тызылдап, денеси суу сепкендей боло түштү. Китептин кайсы бетине келгенин андай албай, алдастап барып, анан эстеди.

Кечке жуук тыштан Алым менен Асанаалы олуя шаша киришип, карбаластап Жоомартты чакырып тышка чыгышты. Жаткан төшөктөрүнөн баштарын көтөрүп, кыраакы балдыр « - бир нерсе болду, Ага Жоомарттын да тиешеси бар өңдөнөт. Ал азыр алыс сапар тартат» - дешип баамдап коюшту. Бирок шыкаалап сөз тыңшабай, жылуу журкандарына оронуп, тез эле уйкуга кетишти.

Көөдөнүнө бекем кысып, көзүнөн жаш чайыган Алым:

- Кош шакиртим! Эң мыкты окуучум элең. Аман-эсен жүр. Жер шаарын кыдырып билими-илим үйрөн. Бирок элиңе тез кайт да, Кыргызга адилеттүү бийлик орнот – деп акыркы акылын айтты. Асанаалыга учкашып, сегиз жыл окуган «Акылдуулук» мектебин кылчая карап, чоң боз үйдүн карааны көрүнбөй калгыча көзүн ирмеген жок. «-Балдар менен коштошуп алайын» - деп айтса, «- Тездеш керек, Карабек мына-мына келиши мүмкүн» - деп Асанаалы көгөрүп, шашты. Бир туугандай ысык-ынак достору менен коштошпой сапар тартканына түпөйүл. «Карасаң, балдар менен коштошуп, андан ары шылтоо кылып Гүлайды да акыркы ирээт көрүп албайт белем. Эмми кайра көрөмбү, көрбөймбү ким билет?» - деп ичинен ой толгойт...

Чыгыштан ак таң сөгүлүп, күндүн учу тоо койнунан көрүнгөнү эбак чыйрак балдар эрте туруп, кылыч чабууну, найза сайып, жаа атууну үйрөнүп,

көнүгүгү жасашууда. Тургунбай балдардан бөлүнүп, токой аралап кетип калган. Көнүгүү жасап, дене-бойлорун бир аз жибиткен соң, муздак сууга жуунуп, бири-бирине суу чачып ойной кетишип, өздөрүнчө кыткылыкташат. Калдайган боз үйдүн киши боюндай кичине эшигинен баш бакан Алым:

- Сүйүнчү! Гүлай кызым өз колу менен тамак жасады. Анда эмесе кызымдын эң алгачкы жасаган тамагын ичели, жүрүгүлө - деп балдарды чакырды.

Бары ирээти менен дасторконго тегеректей отурушуп, Гүлайдын тамагын күтүшүүдө. Ал азыр Жоомартка арнап даамдуу бышырган күрүчүн бапестеп көтөрүп келатат. Ичинен муну ойлойт: « - Жоомарт ооз тийип эмне дээр экен. Гүлай укмуштай сонун тамак жасайт экен деп мактаар бекен» - деп ичинен кымындап билинер-билинбес үн менен обон созуп, кирип келип балдарды түгөлдөй карады. Арасында Жоомарт жок. Анын орду бош калган. Алдына идиш-аяк да коюлбоптыр. Анны көргөн Гүлай купкуу болуп, колунан аяк аз жерден түшүп кете жаздады. Анны байкаган балдар «Жоомартты сүйөт экен ээ» дешип көздөрүн жымындатышты. Олуя Алым кызына иймерилип:

- Кызым бир жериң ооруйбу? Эмне болдуң? – деп жалооруду.

- Эч теке эмес ата – деп ортого күрүчтү коюп, чай куюлучу жыгач аяктарга чай куюп тегерете сунду. «Жоомарт жоко» - деп айталбай:

- Балдар толук эмес ко? – деп атасына кайрылып, тике карай албай, жер тиктеди.

- А тигил Тургунбай балдар менен таарыныша кетип, адатын кармап жок. Ал эми Жоомарт бизден бир-эки жылга ажырап, жер шаарын кыдырып билим алганы Асанаалы олуя менен түндө кеткен – деп эч нерседен бейкапар божурады. Ичкен ашы тамагына кептеле түшкөн Гүлай жанагындан да кумсарып, өйдө турду да:

- Мени кечиргиле! Тамака көңүлүм чапай турат. Бөлмөмө бара берейин – деп ары ичке кирип кетти. Боз үйдүн алдында жер төлөө да бар. Гүлай ошол жер төлөөгө кирип, бышактап ыйлап, өпкөсүн кагып бүлкүлдөп жатты. Жөнү жок сүйүгө ыйлабаш керектигин билсе да, негедир Жоомартты экечи көрбөчүдөй болуп жан дүйнөсү өксүп, өрттөнүп, күйүп турду. Бир чай кайнам убакытта ал ушинтип көзүнүн жашын көл кылды да, башын өйдө көтөрүп, боюн түздү. Көкүрөгүнөн терээң дем алып, жүз аарчысы менен бетин аарчып, анан таш күзгүдөн өзүн карап, ыйлаганын жашыргындай суз күлдү. Өйдө карай төрт бурчтуу мрамыр төшөлгөн тепкич менен чыгып баратса төбөдөн кадимки түтүн кире баштады. Аңгыча болбой жер төлөөнүн эшигин «каңк» эттирип бир нерсе жөлөп калды. Көзү алая түшкөн Гүлай баардык күчү менен жер төлөөнүн эшигин ачууга жандалбастап кирди. Бирок, таш болуп бекиген эшик козголчудай эмес. Төбөдөгүлөр чартылдап күйүп, бир нерселер жерге кулап жаткансыйт. Жер төлөөгө эшиктин жыртгыктарынан ыш кирип, тар бөлмөнү аралап баштады.

- Ата, атаке! Мен бекилип калдым. Жардам бергиле!- деп бир эмес бир нече жолу кыйкырса да, эч жоопсуз. Анын чыйылдаган үнүнө кошул-ташыл ачуу чаңырыгы жер төлөөдөн чыгалбай, тар бөлмөнүн ичинде аркы-терки урунгансыйт.

Тышта, кучагы кенен жайылган өрт чебер жасалган боз үйдү, ичинде толгон токой дүнүйө менен кошо өз койнуна кысып, кыйратып жыгып, кара көө кылып таш талканын чыгарууда. Ичиндеги баасы жок китептер биринчи орунда күйүп жок болгон. Жыйырмадай балдардын чикиттей баштары кызыл –ала кан болуп, үйүлүп турат. Бөксө тоодой үйүлгөн баштардын чокусунда чубалган ак сакалы кызыл канга боёлуп Аалым олуянын башы конуп отурат.

Кылган эрдиктерине корстон болгон Карабектин мыкаачы жигиттери бул токойго бүтүндөй өрт коюп, чаап жөнөштү. Курдаштарына таарынып, таң заарынан того чыгып кеткен Тургунбай көргөн көзүнө ишеналбай делдейип туруп калды. Токой алоолонгон отко көмүлүп ушунча тездик менен кучагын кенен жайып баратат. Жүгүрүп барайын деп жулунуп, анан тык токтоду да, ал жерде өзүнө коркунуч бар экенин сезип, тоо аралап жүгүрдү. Бирде жыгылып, бирде сүрүлгөнүнө карабай безип баратат... Качып баратат...

Зайырдын орго салынганы бир эмес беш-алты күн болду. Карабектин «Бир-эки күндө чыгарам» - деген сөзүн эстеп тээ жогорудагы көк асманды тигиле карап, үмүттөнөт. Ошол көк асмандын бир тоголок жерин көрсөтүп турган ордун үстүндө арбайып ары-бери баскан кароолдон башка эч ким жок. Кээде ичи тар ордон кысылып, демигип да кетет. Өйдө туруп каршы-терши басып өзү менен сүйлөшөт. Түнкүсүн көктөгү жылдыздарды санап, алар менен сыр бөлүшүп, уйкусу жок. Таң атаар маалда эле бир аз көзү илинип кеткени болбосо, санаанын сары уусу белден ылдый ныгырып турганда кайдагы уйку. Шашке убагында бир сындырым нан, анан чөйчөкө куюлган суу жогорудан ылдый жип менен түшүрүлөт. Ирени түнөрүп, жаагынын түгү чыккан. Көзү чүнүрөйүп, бир аптада эле илбейип арыктады. Ошентип отуруп экинчи аптаны да узатты.

«-Келээр. Айтканын так аткарчу элем. Чыгараар. Колу тийбей жаткан го» – деп өзүн өзү алаксытат да, кайра эле: «Жок. Ал эмне колу бошобогондой эл камын ойлоп жүрөт дейсиңби? Ал качан эле эл кызычылыгын ойлочу. Колу бошобогон күндө деле , жигиттерине айтып койсо алар деле чыгарат эле го» - деп ачууланып келип: « А балким эч кимге көргөзбөй чыгаратко? Анан жашырып чыгарууга шарт болбой жатат. Карабек деле менчилеп чыйпыйы чыгып жаткандыр» - деп өзүн өзү жоолкотуп, топурак бору менен сүрүлүп ылдый отурду да, тез эле кайра атып турду: « Жо-ок. Хандын кеңешчиси болгондон кийин, ханды каалагандай өкчөп, бийликти колго алса болот. Ал эми Карабектен андай кадамдарды күтүүгө мүмкүн» - деп нымдалышкан, борпоң топракту жерди муштагылап, ойлонуп калды. Борпоң топуракка муштумдун салмагы тиери менен «лап» этип бир уч топурак оюлуп калса боло. « Хм... Качсамбы? Түнкүсүн казып отурсам, бир жерден чыгаармын. Бул жерге эч ким деле түшпөйт экен. Түшкүсүн нан, суу бергендери болбосо, мени кечке карап отурган жан жок» - деп колу менен дагы эки-үч ирээт ордун борунан топурак түшүрүп, анан кайра эле башын мыкчып жерге отурду.

- Качкандайм мен эмне карабектен коркомбу? Жо-ок, карабек мени чыгарып түмөн аскердин башчысы кылмак. Анан өз ырыскыман качамбы? Кантседа

Карабекти ушул даражага мен алып келдим го – деп купуя күбүрөнүп жогору жака телмирди.

Ар кандай музыкалык аспаптардын ойноосунда, бийчи кыздардын коштоосу менен обонду ыр угуп, төрдө кырынан түшкөн Карабектин чечекейи чеч. Анда – санда алаканын шакылдатып:

- Баракелди! Балли! – деп кубаттаганы болбосо ашыкча сөз сүйлөбөйт. Элде жок дүр дүйнөгө толгон бул бөлмө Карабектин чер жазуучу бөлмөсү.

Мындагы ырчы-бийчилер, улагада тикесинен тик турган үй кызматкерлери өздөрүнчө титиреген муундарын карманалбай, Карабектин көз карашынан үрпөндөшүп турушат. Ичи челектей салаңдап, толмоч келген зындан кайтаруучулардын башчысы босогодон аттай кирип, ызат кылып токтоду.

- Улуу урматту Карабек аксакал сиздин жеке абройуңузга сөз тийгизген сөздөрдү айтып, ордо жаткан Зайыр аттуу адам кыйкырып жатат – деп айтаары менен Зайырды ошондо гана эстегенсип Карабек отурган ордунан атып турду да, тигил семиз кишинин коштоосунда тышты көздөй арышын кенен таштап, шаша басты. Ал чыгып кетээри менен бөлмө ичиндеги мукамдуу музыка токтоп, бийчилер орду ордуна кадалып калышкан.

Зайырды эки жигит кыштан курулган зынданга сүйрөп алып келишип, кош колун жогору көтөрүп байлашты. Бутунун учу жерге тийер тиймексен асылып калган Зайыр башын салаңдатып, бүткүл бою жер тартып чоюлат. Аны айланчыктап басып Карабек кирди. Зайырды жутуп ийчидей карап:

- Эмне өкүрөсүң? Акырын айтсаң болобу? Бир аз чыдасаң чыгарат элем го – деп көзүнөн зарын чачыратып, кыйкырды.

- Акырын айтсам тигил ордун ичинен угулбай калат экен. Сизди унутуп калдыбы деп коркуп кеттим. Сыйга сый, сыр аякка бал дегенди билээрсиз. Кантседа ушул даражага менин артым менен жеттиңиз го – деп ичинен ачуусу шакардай кайнап турсада, аны жашырып жаап, сыпаа сүйлөмүш этти.

- Ха... Көрсөң муну, менин артым менен жеттиң дейт го? Ой сенин мага кылдай пайдаң тийген жок. Ушинтип сайраткандан көрө, тилңди жулуп, көзүңдү оюп салыш керек. Эй жигиттер! Бул айбандын эки көзүн оюп, тилин сууруп салгыла – деп тышка чыгып кетти.

- Эй, эмне? – деп, а дегенде кыйкырып барып, анан Карабектин айтканы аткарылаарын мурдатан жакшы билчү эле: - Карабек аксакал! Жан соога! Суранам сизден, жан соога! Мейли кайра орго салсаңар деле каршы эмесмин. Абакебай тилим менен көзүмдү соо кой! Карабе-ек... - деп аякы сөздөрү булдуруктап барып, жаагы катуу кычкачка тили кыпчылып, оркойгон канжардын шилнүүсүнөн кан атты да, оозу толо кызыл жаян болду...

Ысык жай. Самсып төгүлгөн күндүн нуру тээ алыстагы сур таланы кысып жаткансып, боз атгы учкашып минген эки караан ирмейип көзгө араң көрүнөт. Бул чоочун талаа көнбөгөн көзгө суук да, суз.

Тибет чек арасынан уурданып өтүшкөн Асанаалы менен Жоомарт кечөөкүдөй элендешпей, азыр жай гана солкулдаган аттын үстүндө ой учугун улап, үңкүйүп баратышат. Бир ай бою жолдо жүрүшүп, ирендери түнөрүп, жаак эттери шимиле түшүптүр. Жолго деп алган гүл азыгы эки күн мурун түгөнүп, эми жолуккан булака токтоп, кылкылдатып чөйчөк менен

ичишет да, ошого каниет, нар алып андан ары сапарын улашат. Ырас жолдон кимдир бирөө жолуккан жок. Ким билет, болбосо жүлжүк көз Кытайлар бул экөөнү байлап алып, орго слышмак. Анда келечектен үмүт кетип, ар ким өз төбөсүн корголобойт беле.

Күн батып, көк асмандын түбүнө тунуп жаткан жылдыздар жымындап калышканда, болжогон токойго кирип барышты. Караңгыда токой ичи көлөкө тартып, көөдөй түн. Көзгө сайса көрүнгүз бул токой ичинде Асанаалы аттын башын тартып беттеген жерине жол издегендей болот да, качандыр бир келген жолун эстеп, кайра тебинип жөнөйт. Артына чепейип учкашкан Жоомарт жабышкан көзүн улам колу менен сүрүп, улам уйку тартып Асанаалынын дүкдүйгөн далысын сүзүп ойгонот. Булар токой аралап бир топ жол басышты окшойт, бир маалда каарыган беш алты бакты ортолой конгон анча чоң эмес храмга келип түшүштү. Сол ийни жабык, оң ийни ачык траппа чапанын кийген жаш монах экөөнүн жолун тозуп, аттарын чылбырдан кармап, башын ийип, ызаат кылган калыбында туруп калды. Храмдын ичине киришкенде ачык-күрөң лама чапанын кийген Лама Цу качандыр бир мезгилдерде Индиядагы храмдан чогу окууган Асанаалы курдашын көрүп турганына миң мертебе кубанып, ошол кубанганын жашыра албай көзүнө жаш алып да жиберди. Экөө кучакташып, көрүшүп көпкөө чейин ал-ахывалдарын, элүү жылдан берки жаңылыктарын сөз менен айтып түгөтө алышбай, таң аткыча сүйлөшүп отурушту. Ошол таң заарында уктап жаткан Жоомартты ойготуп Лама Цуга табыштады да, аттанып жолго чыкты. Өзүнө окшогон жаш өспүрүм монахтар менен чогу Жоомарт окуусун Лама Цунун храмында өткөрө баштады. Асанаалы бул храмдагы бир нерсени байкабай кетти. Бул храмда баягы көк жал баатыр Молдосан дарыланып жатат. Аны Кытайлар өзүнө баш ийдиребиз деп ар кандай кыйноолор менен денесине зыян келтиришкен. Өлүм менен өмүрдүн ортосунда жаткан Молдосанды Лама Цу жолдон көрүп калып өз храмына алып кеткен. Ал үч жылдан бери ушул жерде дарыланып, быйыл гана көзүн ашты. Эми аз күндө бутуна турат...

Күндүн аптабы кайнап бозоргон таланы кысып жаткансып, чоочун чөлдө Асанаалы карыя аттын үстүндө сүлкүлдөп баратат. Алдыда бөксө тоолор, андан ары чокусун ак кар баскан бийик тоолор тээ алда кайда закымдарга чубалып жатат. Биздин керемет тоолорду көрүп, жанатан мээ кайнаган ысык чөлдө шалдыраганы заматта тарагансып, көкүрөктөн терээң дем алып, жаны жай ала түштү белем, атты камчылап, жерге салаңдаган башы көкө созулуп, кыймылы шамдагай. Тоо аралап, аттын башын кокту-колотко буруп, кээде жардын кыя жолу менен өтүп, жолдогу шар аккан суну кечип, өзүнүн көк шибери көйкөлгөн кең төрүнө келип түштү.

Асанаалынын азыркы кебетесин элестетүү кыйын эле. Өлүк сасыган түтүндөр, канны –жаны чачылган эллин, таш талканы быркыраган айылын көрүп, жети өмүрү жерге киргендей эле ааламат боло түштү. Өңү-башы бозоруп, карбаластап барып жер сүздү.

Күндүн кызарып батчу батыштагы бөксө тоолордон атчан жоон топ көрүндү. Алар жердеги чанды көккө сапырып, түз эле бери чаап келатышат. Аттардын дүбүртүн Асанаалы уктубу, укканжопу белгисиз. Бирок, уккан укпаганда

эмне?.. Ал жөн гана көзүнөн жаш агызып, башын салаңдатып отурат. Көп узабай учкаяк аттарын чапкылап, атчан жоон топ кирип келишти. Эки ийни куушуруп, салбырап калган Асанаалыны тегеректей курчашты. Алардын арасынан Карабек суурулуп чыгып:

- Ии Асанаалы. Калп эле элге күйүмүш болуп, Кытай эллине каттап келип турам дечи – деп камчысын бүктөй кармап, кезеди. Жеткен куу тумшук иниси менен кер мур айтыша берүүнүн эч кажети жок экенин түшүнгөн Асанаалы башын жерден албай, салбырап отура берди. Анын бул көрүнүшүнөн ого бетер күчөгөн Карабек, жигиттерин сыдыра карап:

- Көрдүнөрбү! Бул күнөөсүн сезип шалпайганы шалпайган. Нарк-насилдүү акылман олуя деп сыйласак, тымызын бизди Кытайга салып бергени жүргөн тура, түбү- деп жүлжүк көздөрүн кызартып, ойдолоктогон атын бура тартты.

- Сакалы өрттөнгүрдү хан ордодогу эки олуянын жанына алып барып, орго салып салгыла. Ошону менен үч олуянын жомогу бүтөт. Ха,ха...- деп көмөкөйүнөн калп күлүп атын чаап жөнөдү. Анын артынан жигиттери бринен сала бири озунушуп, Асанаалыны бир атка учкаштыра байлашып, асманга чаң уюлгутушту...

...Жоомарттын кайтып келиши... Таштан-ташка урунуп алып, ак көбүк чачып, ийрилген сайга бой таштаган шар аккан суу, капчыгай ичин шоокум үнгө салып, күргүштөйт. Түштүк чыгыштан атчан эки караан тээ кокту ичи менен төмөн карай чаптырып келишип, сай боюна жеткенде аттарынан ыргып түшүп, жер кучактай жыгылышты. Булардын бири: « Оо тууган жер! Оо куту жерим! Өзүңдөн алыс бөлүнүп, он жыл бою бөтөн жерде жашадым. Кандай гана кыйынчылыктарды башыман өткөрсөм да, мен сени бир көрүп калу үчүн канча аракет кылдым. Өз жеримде эмес, бөтөн жерде көз жумаарымда бар болгон арманым, туулган жерим-сен болдуң. Насип экен, кайрадан аман-соо өзүңдү көрүп отурам» – деп көзүнүн ысык жаш томолотуп сыздаса, экинчиси: « Кагылайын киндик кан тамган жерим! Аман-эсенсиңби? Уулдарың кыйын кезендин тосмолорун талкалап, сен үчүн, эл үчүн келдик. Биз сени бөтөн элдин алдында тепсетпейбиз! Дүйнөнү чарк айланып акыл издеп, билим топтогонум жалгыз гана сен жана элим үчүн!» - деп бир уч топуракты мурду менен искеп, кара мончок карегинен сымаптай жаш томолонду.

Беш кол тең эмес дегендей, адамдардын жан дүйнөсү, көкүрөк казынасы ар башка белем, айтор айрымдары эл мене иши жоктой жашаса, Жоомарт менен Молдосан эл-жер дегенде эт-петинен үзүлүп түшүп, канын азык, каруусун казык кылууга даяр!

Хан ордо. Улагадан баштап төрдүн төбөсүнө чейин сары ала алтынга жалатылып, май чырактардын алсыз нуруна чагылыша жарк-журк этип хан сарай ичи көз уялтат. Эл арасында жарды-жалчы көбөйүп, калайман калктын кыйың кезең заманында, дүйнөдө баасы жок дүр-дүйнөлөр хан сарай ичине чылк жыйылган. Өкүмдардын отурган тактысы өтө ашкере шөкөттөлгөн бөлмөнүн дал төрүндө. Узунунан салынган дасторконду тегеректеп кыргыздын кыйла кыйындары биринен – бири өтө бакылдап, уу-ду. Кутту дасторкондо карапайым элдин түшүнө кирбеген түркүн-түрлүү даамдар. Чоң-

чоң аяктардагы кылкылдаган кымыздан кере жутушуп, бирне-бири сөз бербей, ортодо талашкан маселеси бар.

- Ой койсоңорчу! Элди бөөдө кырып алабыз. Андан көрө Кытайларга багыналы – деп ак саргыл чал кеп кылды эле, аны оңурая караган толмоч чал:

- Сакалың эле өрттөнсөчү! Ошолорго кул болгуча, өлгөнүбүз жакшы! Бар өзүң баш ийип бер! – деп баардыгынча кыйкырып алды.

- Ой, Сакем тура айтат. Жойсо жоюлбаган, кырса кырылбаган Кытайга теңелебиздеп тукум курут болобузбу? Эп көрсөңө ушунчабызда багыналы – деп узун бойлу ак сакал калпагын оңдоп, обдулуп койду. Демейде элге акыл айтып, өзүн кеменгер ойлогон Карабек сөз сүйлөөгө даабай, эрдинин кымтып отурат. Жүзүндө санаркоо, бир нерсеге капалыгы билинип, өңү кер сары. «Ата-Мекен» - деп мынчалык кайгырбайт эле, ченеми жок мартабасынан айрылып, ал эки заматта көчүгү менен сыз басаарын боолгоп, төбө чачы тик туруп жаткандыр. Бул жерде чыйпыйы чыгып жаткандардын арасынан жападан жалгыз Темирхан калдайган тактысынын бир жак капталына кыйшайып, уйку сурап, магдырайт. Элди түк койбой чаап кетсе деле алтын тактысын мыкчып отура береби, айтор кыпындайда санаркоо жок, бул жарыктыкта. Он жылдан бери Кытай империясы менен Кыргыз калкы күрөшүп, ортодон жан чыгып, кан чачырап турганда деле ой баскан эмес. Эми минтип Кытай аскери чыңалып, Кыргыздын кыйла жерин ээлеп, анан калса бүтүндөй баарын басып алуу сааты жакындап калса деле өңү кубарып койгон жок, түгөткүрдүкү! Кыязы буга бары бир окшобойбу?

Темирхандын кулагына береги кыжы-кужу барган сайын угулбай, көзү сүзүлүп, уйкуга магдырап баратат. Дал ушул маалда, калдайган алтын эшиктин бир канаты ачылып Тургунбай кирип келди. Отургандар кокусунан кирип келеген Тургунбайдан селт этип чочулап барышып, оңолушту. Ал тургай сокур кемпир жетелеп уйку сураган Темирханда өңүнө келип, көзү умачтай ачылды. Темирхандын улуксааты жок муну хан сарайга ким киргизди? Деги бул өзү ким?

- Улуу урматту падышам! Сүйүнчү! Кытайлардын жортуулга чыккан түмөндөгөн колу түк калбай кырылыптыр – деп башын ийип, таазим кылып туруп калды. Отургандар күтүлбөгөн жаңылыка айраң таң болушуп, хан сарай ичи жымжырт.

- Сен эмне Темирханды шылдың кылып жатасыңбы? Деги өзүң кимсиң? – деп узун бойлу аксакал ордуна обдулуп койду. Белгисиз жолоочудан жооп күтүшүп, баары тең оозун тиктешет.

- Үч олуянын түзгөн «акылдуулук» мектебинен билим алган балдардын арасынан экөө гана тирүү калган. Алардын бири мен жана, Тибеттен билим алып келген Жоомарт аттуу жигит – деп айтаар замат Карабек ордуна атып туруп:

- Эмне?

-